

De grenzen van het beeld

Het Nederlandse beeld van de Russische soldaten tijdens de
Engels-Russische Invasie in Noord-Holland in 1799

Docent: Dr. J.S.A.M. van Koningsbrugge

Doctoraalscriptie
Rijks Universiteit Groningen
H.J. Broersma
De Wetering 26
9201 AC Drachten
tel: 0512 541743
7 augustus 1996

Inhoudsopgave

Inleiding	1
De Bronnen	4
Hoofdstuk 1 Het West-Europese Ruslandbeeld	14
Hoofdstuk 2 De achtergronden van de invasie	
- De Bataafse Republiek	19
- De vorming van de Tweede Coalitie	25
Hoofdstuk 3 De Invasie	
- De eerste gevechtshandelingen	33
- De houding van de bevolking	34
- De aanval van 10 september: Het morele dieptepunt	40
Hoofdstuk 4 De slag bij Bergen en het Nederlandse beeld van de Russische soldaten	
- Het plan	42
- De aanval	43
- De geruchten	47
- De pers neemt de fakkel over	55
- De bewijzen	64
- De reacties	72
Conclusie	77
Enkele opmerkingen over het totaal aantal burgerslachtoffers op 19 september 1799	81
Bronnen en literatuur	83

Inleiding

Door de eeuwen heen hebben de inwoners van West-Europa zich altijd een bepaald beeld gevormd van Rusland en haar inwoners. Voor informatie over de onderdanen van de tsaar was de West-Europeaan veelal aangewezen op de mededelingen van anderen in reisverslagen en dergelijke.¹ Dit gold uiteraard ook voor de inwoners van de Lage Landen. Al waren er vooral vanaf de 17e eeuw de nodige handelscontacten met Moscovië, toch was ook in hun ogen Rusland een verafgelegen en wonderlijk Rijk.

Een enkele keer kwamen de Russen dichterbij huis. Het beroemde bezoek van tsaar Peter de Grote aan West-Europa en de Republiek aan het eind van de 17e eeuw is daar een voorbeeld van. Peter de Grote kwam naar het "Westen" om informatie in te winnen op het gebied van techniek, wetenschap en oorlogsvoering. Zo bezocht hij de Republiek om zich te bekwamen op het gebied van scheepsbouw.

Aan het eind van de 18e eeuw kwamen de Russen met minder vreedzame bedoelingen naar onze streken. In 1799 landde een Engels-Russisch leger op de kust van Noord-Holland. Het doel van deze expeditie was om de Fransen uit de Bataafse Republiek te verdrijven. De in 1795 verdreven stadhouder moest bij deze gelegenheid in zijn oude functie worden hersteld.

Aanvankelijk verliep de invasie gunstig voor de invallers. De landing, die op 27 augustus 1799 plaatsvond, verliep succesvol. Kort daarop gaf de Bataafse vloot zich zonder slag of stoot over aan de invallers. Ook werd een aanval van het Frans-Bataafse leger op 10 september afgeslagen.

¹ B. Naarden, 'Dutchmen and the European image of Russia before 1917', in: J. Braat e.a. eds., *Russians and Dutchmen. Relations before 1917*, (Groningen 1993), 1-19.

In de slag bij Bergen, die op 19 september plaatsvond, leed het Engels-Russisch leger echter een nederlaag. Hoewel de invaller op 2 en 3 oktober een succesvolle aanval ondernam op de stellingen van het Frans-Bataafse leger, wist geen van beide partijen een doorbraak te forceren. Nadat het Engels-Russische leger op 6 oktober in de slag bij Castricum andermaal was verslagen werden onderhandelingen tussen de strijdende partijen aangeknoopt. Op 18 oktober werd een wapenstilstand gesloten en in de maand daarop verliet het Engels-Russische leger voorgoed het grondgebied van de Bataafse Republiek.

Tijdens deze roerige maanden waren de inwoners van de Bataafse Republiek in staat om zich een beeld te vormen van de Russische soldaten. Dit beeld vormt het hoofdonderwerp van deze scriptie.

In pamfletten, die in de periode vlak na de invasie verschenen, werden de Russen als wrede barbaren voorgesteld, die tijdens de invasie onschuldige burgers in koelen bloede vermoord hadden. De Engelsen werden verantwoordelijk gesteld voor het wangedrag van de Russische soldaten omdat zij het waren geweest, die deze "barbaren" naar de Bataafse Republiek hadden gebracht.²

Ook in de eigentijdse literatuur komen we dergelijke beschrijvingen tegen. Zo noemde Adriaan Loosjes de Russische krijgsgevangenen, die hij in Haarlem zag, 'zo stomp van voorkomen, dat zij weinig tekenen van den beschaafde mensch vertoonden.'³ Volgens deze auteur waren de Russen afgezakt uit een land waarin de beschaving 'tot eenen nog zo geringen trap geklommen' was, dat zij hun overwinningen met gruwelen hadden

² Zie bijvoorbeeld de volgende pamfletten: A.L. Barbaz, *Lierzang op de landing en aftogt der Engelschen en Russen op den van de Bataafsche kust in den jare 1799*, (Amsterdam 1799), A. Loosjes, *Het Vaderland aangevallen en verlost in zes zangen*, (Haarlem 1799) en *Abelkrombeen en zijn Doorluchtige Hoogheid aan de Helder of de aftogt der Engelschen en Russchen. Klugtspel en pantomime*, (Den Haag 1799).

³ A. Loosjes, *Geschiedkundig gedenkstuk van het voorgevallene binnen Haarlem in de laatste helft van het jaar 1799*, (Haarlem 1803), 161.

bevlekt.⁴ Deze Loosjes was een voorstander van de Bataafse Revolutie. Hij schreef namelijk, dat zijn werk niet bestemd was voor de aanhangers van de Stadhouderlijke partij.

Vonk, die tijdens de invasie secretaris van het Departement van Texel was, vond de door de Russen en de Engelsen gepleegde wandaden dermate afschuwelijk, dat hij weigerde de door hen gepleegde gruwelen in detail te beschrijven. Vonk liet dit na, omdat hij, naar eigen zeggen, te veel respect had voor de nabestaanden van de slachtoffers.⁵

Het beeld van de Russische soldaten was dus in de periode van vlak na de invasie niet erg positief. In deze scriptie wil ik achterhalen hoe dit negatieve beeld tijdens de invasie tot stand kwam. Waarom werd een bepaald beeld opgeroepen en welke informatie werd daarvoor gebruikt? Werden daarnaast de Engelsen anders afgebeeld dan de Russen? Welke invloed ging er uit van de beeldvorming op de bevolking?

Bij de beantwoording van een dergelijke vraagstelling mogen we de bredere context uiteraard niet uit het oog verliezen. Het zal dus noodzakelijk zijn om na te gaan hoe er in de periode voorafgaand aan de invasie over Russen gedacht werd in West-Europa. Hoe stond het Bataafse Bewind tegenover de inval-ler en de Franse bondgenoot en welke houding nam de bevolking aan tijdens de invasie?

⁴ Ibidem.

⁵ L.C. Vonk, *Geschiedenis der landing van het Engelsch-Russisch leger in Noord Holland*, (Haarlem 1801), 191.

De Bronnen

Tijdens de roerige periode van de invasie werden de inwoners van de Bataafse Republiek door middel van de krant bijna dagelijks op de hoogte gehouden van de gebeurtenissen in Noord-Holland. In deze bron kunnen we dus bij uitstek vernemen hoe de beeldvorming met betrekking tot de Russen zich tijdens de invasie heeft ontwikkeld. Toch moeten we de nodige voorzichtigheid in acht nemen bij het gebruik van deze bron.

In het algemeen kunnen we stellen, dat de krant uiter aard niet weergeeft hoe iedereen dacht in de Bataafse Republiek. Een gepubliceerde opinie is immers nog geen publieke opinie.

Ook was de pers niet vrij om te schrijven wat zij wilde. In de periode van de Republiek kende men in de praktijk een gematigde persvrijheid. Een geschrift, dat in de ene provincie of stad was verboden, kon in de andere streek zonder problemen worden uitgegeven. Door het Bataafse Bewind werd het beginsel van de persvrijheid heilig verklaard en in mei 1798 werd dit principe in de constitutie verankerd. Spoedig zou echter blijken, dat er van dit goede voornemen in de praktijk niet veel terecht kwam.⁶ Homan is van mening, dat er nauwelijks werd opgetreden tegen de pers tijdens de eerste vijf jaar van de Bataafse Revolutie.⁷ Toch werd bijvoorbeeld de Haarlemse boekverkoper Cornelis van der Aa maar liefst bijna drie jaar gevangen gezet vanwege het in 1795 verspreiden van een Orangistisch geschrift.⁸

⁶ J. Hemels, *De Nederlandsche krant 1618-1978. Van nieuwstydinghe tot dagblad*, (Baarn 1979), 107-109.

⁷ G.D. Homan, 'The Staatsbewind and the freedom of the press', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 89 (1976), 12-27, aldaar 13.

⁸ P.J. Frederiks, 'Cornelis van der Aa', *De Librye* (januari 1888), 25-30.

Volgens De Lange⁹ was de pers tijdens de Bataafse Revolutie daarnaast ook sterk gepolitiseerd. Hiermee geeft hij aan, dat de pers partij koos voor of de spreekbuis werd van bepaalde politieke groeperingen. Zo fungeerde de Binnenlandsche Bataafsche Courant tijdens de invasie als staatscourant.¹⁰

De controle van het Uitvoerend Bewind over dit persorgaan ging ver. Een klerk, die werkzaam was bij het Uitvoerend Bewind vermeldde zelfs, dat de Bataafsche Courant de bulletins rechtstreeks van het Uitvoerend Bewind kreeg.¹¹ Deze krant was dus de spreekbuis van het Uitvoerend Bewind. Ook de Amsterdamse Courant was partijdig. In 1795 had het Comité Revolutionair de voltallige redactie ontslagen en een nieuwe hoofdredacteur benoemt.¹² Het stadsbestuur van Amsterdam had dus een sterke greep op de gang van zaken bij deze krant.

De berichtgeving rond 1800 verliep heel anders dan nu. De moderne journalistieke methode was nog niet geboren. De journalist, aanwezig op de plaats van actie; verscheen pas rond het midden van de 19e eeuw op het toneel.¹³ Tot die tijd maakte de krant veelal gebruik van correspondenten, die zich in de steden bevonden.

De in Alkmaar woonachtige Jan Hendrik Ruys was een dergelijke correspondent. Op 3 september 1799 werd hij als zodanig aangesteld. Op die dag werd Ruys namelijk bezocht door een oude vriend. Deze vriend bleek niemand minder te zijn dan generaal Zuylen van Nyevelt¹⁴. De generaal verzocht Ruys, 'om

⁹ H. De Lange, 'De politieke pers in de Bataafse Revolutie. Enkele analytische hypothesen', *Economisch- en sociaal-historisch jaarboek*, 35 (1972), 81-93.

¹⁰ Hemels, *De Nederlandse krant 1618-1978*, 114-117.

¹¹ S.L. Migchels, 24 september 1799, Regionaal Archief Alkmaar, Stads Archief van Alkmaar, Stukken betreffende de inval van de Engelse en Russische troepen in Noord-Holland, inv. nr. 2117.

¹² W.P. Sautijn Kluit, 'De Amsterdamsche Courant', *Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde V Nieuwe Reeks*, (1868), 209-293, aldaar 261-264.

¹³ M. Stephens, *Geschiedenis van het Nieuws. Van tamtam tot satelliet*, (Zwolle 1989), 167-288.

¹⁴ B. van Zuylen van Nyevelt was Generaal-Majoor in het Bataafse leger. Zie: G.J.W. Koolemans Beijnen, *Krijgskundige studie over de verdediging der Bataafsche Republiek in 1799*, (Breda 1891-1895),

met de Franse predikant Laugé als schrijver van de Haarlemmer Courant te correspondeeren.' De generaal hield wel een oogje in het zeil. 'Ten einde de tijdingen in dezelve na waarheid en niet abusievelijk zoude gemeld worden, zullende tusschen gemelde generaal en mij altoos des avonds na 10 uren een vertrouwelijk conferentie plaats hebben'¹⁵, vermeldt Ruys.

Het leger probeerde dus ook om greep te krijgen op de berichtgeving. Het beschouwde propaganda blijkbaar als een belangrijk wapen in de strijd.

Oplage cijfers zijn niet bekend voor de periode van de Bataafse Republiek. We mogen er volgens De Lange¹⁶ van uitgaan, dat deze laag waren, omdat kranten over het algemeen behoorlijk prijzig waren. Toch zeggen oplage cijfers in feite niet veel over het effect, dat uitging van de berichtgeving. Berichten uit de krant werden uiteraard ook mondeling doorgegeven en zodoende was het bereik van kranten veel groter dan men op basis van oplagecijfers zou vermoeden.

Een geheel andere bron wordt gevormd door de begraafregisters, die in het gebied waarin de invasie plaatsvond, werden bijgehouden. In Holland werd van 1695 tot 1805 een belasting geheven op trouwen en begraven. De inkomsten van deze belastingen werden bijgehouden in een zogenaamd impostregister. Normaal gesproken werd in het begraafregister de naam van de overledene opgeschreven en de naam van degene, die het sterfgeval aangegeven had. Ook vinden we in het register de datum van aangifte en niet die van overlijden. Daarnaast werd in sommige gevallen opgeschreven hoeveel belasting door de na-

¹⁵ J.H. Ruys aan P. van Lelyveld, 3 september 1799, Gemeente Archief Leiden, Familiearchief Hubrecht, Ingekomen brieven van A. Coomans en J.H. Ruys betreffende de inval van de Engelsen in Noord-Holland, inv. nr. 1180.

¹⁶ De Lange, 'De politieke pers in de Bataafse Revolutie',

bestaanden was betaald.¹⁷ De aangifte zal ongeveer 3 á 5 dagen na het overlijden hebben plaatsgevonden.¹⁸

Geheel anders ging dit toe in een oorlogsgebied, waar door de vaak hachelijke omstandigheden de doden snel begraven moesten worden in een zogenaamd veldgraf. Er was dan geen tijd om op een ordentelijke wijze aangifte te doen. Dit gebeurde dan meestal achteraf.¹⁹ Deze doden kregen dan een extra aantekening. Uit deze aantekeningen kunnen we soms iets te weten komen over de omstandigheden, waardoor de burgers om het leven kwamen. Zo bestierf Klaas Groot het tijdens de gevechten het letterlijk van schrik volgens het gemeentebestuur van Bergen.

'Klaas Groot oud 60 jaaren, door de schrik des oorlogs overleeden zijnde is meede bij desselfs huis begraven, dewijle er als doen nog geen gelegenheid was om 't lijk op't kerkhof te bezorgen.'²⁰

Het grote voordeel van begraafregisters is hun betrouwbaarheid. Het betrof hier een puur administratieve aangelegenheid, zonder politieke bijbedoelingen.

Maar de begraafregisters hadden ook een aantal nadelen. Het is namelijk zo, dat niet alle slachtoffers van het oorlogsgeweld op 19 september in het register vermeld werden. Het impostregister van Schoorl noemt in dit verband alleen Pieter Blom.²¹ De lidmatenlijst van de Nederlands Hervormde gemeente

¹⁷ Er waren al naar gelang de welstand zes klassen. f30,-, 15, 12, 6, 3 en pro deo. Zie: W. Wijnaerds van Pesandt, *Op zoek naar onze voorouders. Handleiding voor genealogisch onderzoek*, (Den Haag 1987)

¹⁸ Mondelinge mededeling van Mw C.P. Zandbrink (Regionaal Archief Alkmaar).

¹⁹ Zo overleed op 19 september 1799 te Schoorl Pieter Blom. Zijn naam werd ook opgetekend in het begraafregister. Deze aantekening werd tussen een aantekening van 16 november en een aantekening van 1 december gekrabbeld. het is dus zeer waarschijnlijk, dat zijn naam pas na 1 december 1799 werd bijgeschreven in het register. Zie: Regionaal Archief Alkmaar, DTB Schoorl, inv. nr. 8, 96.

²⁰ Regionaal Archief Alkmaar, DTB Bergen, inv. nr. 17, 31.

²¹ DTB Schoorl, inv. nr. 8, 96.

van Schoorl spreekt van drie slachtoffers onder haar gemeente leden.²² Volgens de pastoor van Schoorl werden op 19 september vijftien inwoners van Schoorl gewond of gedood.²³

Waarschijnlijk is men door de chaos, die een oorlog nou eenmaal met zich meebrengt er in sommige gevallen niet meer toe gekomen om de overledenen aan te geven bij het gemeente bestuur. Floris Kuyper uit Schoorl raakte tijdens de gevechten op 19 september gewond. Hij werd naar een hospitaal in Alkmaar gebracht alwaar hij op 1 oktober 1799 overleed, ten gevolge van zijn verwondingen.²⁴ Deze gebeurtenis heeft geen sporen achtergelaten in het impostregister van Schoorl. De begraafregisters weerspiegelen in dit opzicht de ontreddering, die ontstond in de gebieden waar gevochten werd.

Ook zijn niet alle impostregisters, die in het oorlogsgebied werden bijgehouden aan ons overgeleverd. Zo ontbreekt het impostregister van Groet.²⁵ Tijdens de aanval, die plaatsvond op 19 september werd ook in dit plaatsje gevochten. Het is zeer waarschijnlijk, dat bij deze gevechten ook burgers omgekomen zijn. We vinden geen informatie over deze eventuele slachtoffers in de impostregisters.

Ten behoeve van deze scriptie zijn ook een aantal persoonlijke geschriften als bron gebruikt. Deze egodocumenten geven bij uitstek weer hoe de bevolking dacht over alle ontwikkelingen, die plaats vonden tijdens de invasie. Toch kleeft aan het gebruik van deze bronnen ook een groot nadeel. Zij geven alleen maar weer hoe een aantal personen dacht. Deze bronnen geven dus niet de mening weer van de gehele bevolking

²² Regionaal Archief Alkmaar, DTB Schoorl, inv. nr. 1, 69 en 83.

²³ Regionaal Archief Alkmaar, DTB Schoorl, inv. nr. 3, 333.

²⁴ Acten van bekendheid, 26 juli 1822 No. 62, Rijks Archief In de Provincie Noord-Holland, Archief van het vrede en politierecht te Alkmaar 1811-1838, inv. nr. 13.

²⁵ J.R. Persman, *Rijksarchief in Noord-Holland. Beschrijving van de collectie doop trouw en begraafboeken, registers van aangifte voor de impost op trouwen en begraven, registers van overledenen van de gequalificeerden, lidmaten en attestatie boeken en grafboeken, die zich in originali of op foto copie bevinden in het Rijksarchief der provincie Noord-Holland*, (Haarlem 1973), 181.

weer. We beschikken dus slechts over een aantal stukjes van een uiterst gecompliceerde puzzel.

We moeten er ook rekening mee houden, dat niet iedereen over dezelfde informatie beschikte. Zo was de zojuist genoemde Jan Hendrik Ruys, die zich in Alkmaar bevond uiterst goed geïnformeerd over de gebeurtenissen aan het front. Dit kunnen we al afleiden uit het feit, dat juist hij aangesteld werd als correspondent voor de Haarlemmer Courant. Zijn brieven²⁶, die hij aan zijn vriend Pieter van Lelyveld schreef, verraden dan ook duidelijk zijn journalistieke inslag. Toen Alkmaar op 3 oktober 1799 door de Engelsen werd bezet²⁷ en de Franse troepen de stad verlieten, schreef hij bijna ieder uur op wat er om hem heen gebeurde.²⁸ Hij heeft zich werkelijk alle moeite getroost om op de hoogte te blijven van de verwickelingen. De historische waarde van zijn brieven is dan ook nauwelijks te overschatten.

We vinden in zijn brieven onder andere informatie over troepenverplaatsingen, over de toestand waarin de burgers moesten leven, over de relatie tussen het leger en het Uitvoerende Bewind en over de krijgsgevangenen, die hij te zien kreeg. Door deze enorme compilatie van gegevens doen zijn brieven denken aan een omgevallen boekenkast. Het is dan ook moeilijk om precies aan te geven wie Jan Hendrik Ruys nu eigenlijk was. We vinden zijn naam terug op een lijst van representanten, die de burgerij van Alkmaar na de omwenteling van 1795 had gekozen.²⁹

Hij steunde dus de Bataafse Revolutie. Soms werd Ruys hier op wrange wijze aan herinnerd. Zo zag hij na de grote

²⁶ Zie noot 15.

²⁷ Zij verlieten de stad weer op 8 oktober.

²⁸ Ruys aan Lelyveld, 3 oktober 1799 z.d.

²⁹ Op 21 januari werd Ruys voor 2 maanden gekozen, terwijl hij op 21 maart voor een jaar werd aangesteld. Zie: C.W. Bruinvis, *Naamlijst van de leden der regeering, de secretarissen en ontvangers van Alkmaar sedert 1795*, (Alkmaar z.d.), 7-8. Ruys overleed in 1803.

slag van 19 september een schip in Alkmaar, dat volgeladen was met gewonden. Op dit schip lagen een Bataafse officier, een vijftal Russen, 3 Engelsen, 2 fransen en 4 Bataafse soldaten. 'Toen kwam er bij mij een denkbeeld van gelijkheid op, die van broederschap en vrijheid kwamen mij niet voor den geest.'³⁰ In zijn brieven gaf Ruys aan, dat de vijand misschien gekeerd kon worden al was hij wat dat betreft niet erg hoopvol.³¹ Ook was onze correspondent pessimistisch gestemd over zijn overlevingskansen. Als er op 3 oktober zich 2.000 Engelsen voor de stadspoorten van Alkmaar bevinden, schrijft Ruys aan zijn vriend: 'ik ben noch zeer bedaard ofschoon dit ligt de laatste rijse is, dat ik aan u schrijve.'³²

Erg duidelijk sprak Ruys zich dus niet uit over politieke kwesties. Hij was in dit opzicht dus vermoedelijk zeer gematigd. Van een geheel andere signatuur zijn wat dat betreft de brieven, die Migchels vanuit Den Haag aan zijn familie in Arnhem schreef.³³ Deze Migchels was werkzaam als geheim klerk bij het Uitvoerend Bewind.³⁴ Migchels bevond zich dus in het regeringscentrum tijdens de invasie. Hij was dus op een veel grotere afstand van het front dan iemand als bijvoorbeeld Ruys. Migchels geeft ook veel minder informatie dan Ruys.

De pastoor van Castricum stond in 1799 aan de andere kant van de streep. Dit wordt duidelijk, als we het verslag³⁵ raad-

³⁰ Ruys aan Lelyveld, 20 september 1799 z.d.

³¹ Ruys aan Lelyveld, 3 september 1799.

³² Ibidem, 3 oktober 1799 z.d.

³³ Zie noot 11.

³⁴ Blijkens deze brieven was Migchels aanwezig bij de geheime vergaderingen van het Uitvoerend Bewind. Zie: Migchels, 23 augustus 1799. Vanaf 1801 was hij werkzaam als geheim klerk bij het Staatsbewind. Zie: *Bericht wegens het Wetgevend Lichaam en Staatsbewind der Bataafsche Republiek*, (Den Haag 1803), 10. Ik trof de brieven van Migchels aan op een wel zeer vreemde plaats. Namelijk in het stads archief van Alkmaar. We moeten ons in dit verband realiseren, dat het hier om een privé correspondentie gaat. Voor het bewaren van dergelijke particuliere stukken gelden nu eenmaal geen vaste regels. Het is best mogelijk dat een verzamelaar op de één of andere manier de hand heeft kunnen leggen op deze brieven en dat zij later per abuis in het stadsarchief van Alkmaar terecht zijn gekomen. Ik denk in dit verband aan de persoon van C.W. Bruinvis, die rond 1900 archievaris van de gemeente Alkmaar was.

³⁵ Korte beschrijving van de slag bij Castricum door pastoor Bommer, Regionaal Archief Alkmaar,

plegen, dat pastoor Bommer schreef over de slag bij Castricum, die op 6 oktober 1799 plaatsvond. Bommer stak zijn woede over de plunderende Fransen niet onder stoelen of banken. Informatie over het gedrag van de Fransen ontving hij van de inwoners van Castricum. Ook was hij zelf ooggetuige van een aantal gebeurtenissen.

Over het slechte gedrag van de Franse troepen hebben meer mensen zich opgewonden. Zelfs Schout Nuhout van der Veen, die een voorstander van de Bataafse Revolutie was, zou zich bij het Uitvoerend Bewind over het slechte gedrag van de Franse en Bataafse troepen te Castricum beklagen.³⁶ De pastoor gaat echter nog een stap verder. Over de Fransen zegt hij namelijk: 'De Franschen dan Godverzaakers, ongeloovige gedoopte heidenen, wil zeggen veel erger als de heidenen, ongodisten, naturalisten, Voltaristen, sodemieten, daar zijn voorbeelden van op de Egmonden (zelfs van een kapitein) met één woord de heidenen en Turken overtreffen hun in zeeden; want zij zijn de grootste hypokrieten en schijnheiligen, die de duivel ooit heeft kunnen verzinnen en uitbreijen, zij zagen er in't plunderen zoo wreed en verwoed uit, gelijk de burgers getuigden, en ik zelf heb gezien, als of ze met den duivel bezeten waren.'³⁷ Het is duidelijk, dat de pastoor alles verafschuwde, waar de Fransen voor stonden. Hier is een Contra-Revolutionair aan het woord

Arend van Sanen hield zich wat dat betreft veel meer op de vlakte. Het Journaal, dat deze man schreef tijdens de invasie, weerspiegelt duidelijk een gebrek aan politiek inzicht.

Archief van de Parochie van St. Pancratius te Castricum, inv. nr. 108. Dit verslag verscheen ook in druk. Zie: M. Kramer, 'De slag bij Castricum op 6 en 7 oktober 1799', *Vragen van den dag. Populair wetenschappelijk tijdschrift* 20 (1905), 464-479. In deze publikatie zijn echter een aantal fouten geslopen. Zo sprak volgens Kramer de pastoor van sidonieten (pag. 469), terwijl in de pastoor in de geschreven tekst op die plaats (pag. 7) de term sodemieten hanteerde. Al met al is dit voor mij een reden geweest om de geschreven tekst te gebruiken.

³⁶ Nuhout van der Veen aan Uitvoerend Bewind, 4 november 1799, Algemeen Rijksarchief, Tweede afdeling, Archieven van de overheid, Uitvoerend Bewind, Ingekomen stukken van particulieren, inv. nr. 433, 5 november 1799 No. 24.

³⁷ Korte beschrijving van den slag bij Castricum door pastoor Bommer, 7.

Van Sanen heeft zijn verslag dan ook geschreven in tamelijk matte bewoordingen. 'Nadat men zeedert eene veertien dagen gelleeden vernomen had, er een expeditie van Engeland, in zee zoude gaan, die zo 'tscheen tegen Holland ingerigt was, waren wij dagelijks zeer nieuwsgierig'³⁸, aldus van Sanen op 25 augustus 1799. Hij beschreef de politieke verwickelingen, alsof zij hem niets aan gingen. Veel informatie kreeg van Sanen van zijn familie leden, die zich in Alkmaar bevonden. Ook las hij de krant blijkens zijn journaal.

N. Wentel, die zich tijdens de invasie op Texel bevond hield ook een dagboek bij.³⁹ Zij had niet een duidelijk politiek standpunt blijkens haar dagboek. Na de overgave van de vloot werden de overgelopen Bataafse vlotelingen op Texel ondergebracht. Vooral aan de overlast, die zij en haar mede eiland bewoners van deze vlotelingen ondervonden, wordt veel aandacht besteed in haar dagboek.⁴⁰

Eén bron heb ik helaas niet kunnen vinden. Volgens de Binnenlandsche Bataafsche Courant hadden een aantal corresponderen⁴¹ van de krant een proces verbaal opgemaakt over de wreedheden, die de Russen gepleegd hadden. Dit proces verbaal was vervolgens opgestuurd aan het Uitvoerend Bewind.⁴² Een zoektocht in het archief van het Uitvoerend Bewind leverde mij

³⁸ W.P. Costerus, *Journal inhoudende 't voor de wal leggen der Engelschen en Russischen scheepen, hun landing, alle batailles, derzelver inscheeping en vertrek. Gehouden gedeeltelijk op Santwijk in de Purmer en gedeeltelijk binnen Edam in den jaaren 1799*, (Edam 1899), 5.

³⁹ Dagboek gehouden door N. Wentel tijdens de invasie der Engelschen en Russen, op Texel, 22 augustus-20 november 1799, Regionaal Archief Alkmaar, Familie Archief de Lange, inv. nr. 456. Volgens de inventaris van het familiearchief wordt met N. Wentel A. Wentel bedoelt. N zou afgeleid zijn van Anna.

⁴⁰ Daarnaast zijn ook de volgende journaals als bron gebruikt: Dagboek van Gerrit Honig, Gemeente Archief Zaanstad, Persoonlijke Archieven 143, kof. 10, doos 3 nr. 2, het dagboek van Jacob Honig Jansz. gepubliceerd in: 'De landing van het Engels-Russisch leger in Noord-Holland (september-oktober 1799)', *De Zaende* (1949), 353-369. en 'Avontuur van vier Zaanse Kooplieden tijdens de landing van het Anglo-Russisch leger in Noord-Holland in september-oktober 1799', *De Zaende* (1949), 321-333.

⁴¹ Het wordt hier niet duidelijk wie het proces verbaal heeft opgesteld. Ik vermoed, dat de krant per hoge uitzondering zelf een aantal medewerkers naar het invasie gebied heeft gestuurd.

⁴² Binnenlandsche Bataafsche Courant, woensdag 2 oktober 1799.

evenwel niet het zojuist genoemde proces verbaal op. Ik heb mij tijdens deze zoektocht geconcentreerd op de ingekomen stukken bij de Agent van Oorlog en de ingekomen stukken afkomstig van particulieren. Dit zijn de meest waarschijnlijke bewaarplaatsen in dit geval. Het archief van het Uitvoerend Bewind is over deze periode echter niet geïndiceerd en tamelijk omvangrijk. Het is dus mogelijk, dat het op een andere niet voor de hand liggende plaats bewaard wordt.

Er is echter nog een andere mogelijkheid. Het is namelijk zo, dat in de Bataafsche Courant verder geen melding werd gemaakt van de gegevens uit het proces verbaal. Het is ook erg opvallend, dat de Amsterdamsche Courant in een extra editie op 27 september ineens verschijnt met een zeer gedetailleerde opgave van de wreedheden begaan door de Russen en de Engelsen. Het is mogelijk, dat de redactie van de Amsterdamsche Courant op de één of andere manier beslag had weten te leggen op het proces verbaal. De krant was namelijk niet alleen maar een spreekbuis van een bepaalde politieke groep. Zij stelde ook alles in het werk om haar lezers van informatie te voorzien. Een kans om een primeur te behalen ten koste van de concurrentie, zou de krant zich beslist niet laten ontgaan. Het is dus heel goed mogelijk, dat de redactie van de Amsterdamsche Courant informatie afkomstig uit het zojuist genoemde proces verbaal heeft gebruikt ten behoeve van de eigen berichtgeving.

Hoofdstuk 1

Het West Europese Ruslandbeeld

Hoe werd in de periode, voorafgaand aan de invasie in West-Europa tegen de inwoners van Rusland aangekeken? Tot ongeveer 1800 werd in West-Europa overwegend negatief over Rusland en haar inwoners gedacht. Russen waren slaafs, wreed, gewelddadig, pervers, listig, diefachtig, wantrouwend, ongemanierd, corrupt en onverschillig tegenover het lot van hun medemensen. Pas nadat de legers van tsaar Alexander I de Fransen uit Europa verdreven hadden, kregen de inwoners van West-Europa meer aandacht voor de positieve eigenschappen van de onderdanen van de tsaar.⁴³ Wat is de oorsprong van het negatieve Ruslandbeeld?

De gewoonte om Russen als barbaren dan wel als edele wilden af te schilderen is al even oud als hardnekkig. Bruno Naarden⁴⁴ laat zien, dat het West-Europese Ruslandbeeld teruggaat op voorstellingen van barbaren in de oudheid.

Homerus was de eerste, die het begrip barbaar hanteerde. Hij beschreef hiermee volken, die een niet-Griekse taal spraken en dus onverstaaenbaar voor hem waren. Overigens bedoelde Homereus niets negatiefs met de term barbaar. Hij beschouwde de niet-Griekse als volkomen gelijkwaardig aan de Grieken en sprak zelfs roemend over de barbaren.

Een negatieve klank kreeg het begrip barbaar tijdens de Perzische oorlogen (490 en 480-479 vC.), waarbij de kleine Griekse stadstaten in conflict kwamen met het grote Perzische Rijk. De Grieken leerden nu zichzelf als de ware mensen kennen en hun tegenstander als inferieure wezens. Barbaren waren nu lui, pervers, dom, bijgelovig, extreem, vies, wreed en oorlog-

⁴³ B. Naarden, 'Dutchmen and the European Image of Russia before 1917',

⁴⁴ B. Naarden, *De Spiegel der barbaren Socialistisch Europa en Revolutionair Rusland*, (Groningen 1986)

zuchtig. 'Dieses Freund-Fiend Schema is zu einem zweiten Grundzug europäischen Verhaltens geworden und hat das bisher neutrale Wort der Leidenschaft, zum Schimpfwort gemacht.⁴⁵ Dit negatieve beeld werd volgens Naarden⁴⁶ later wel gecorrigeerd door middel van meer realistische beschrijvingen, maar volgens hem was de behoefte om de nationale eenheid te beleven, door op alles neer te zien wat vreemd was, nu eenmaal sterker.

De term "barbaar" werd overigens niet alleen gebruikt om een bepaalde etnische groep aan te duiden. Zowel de Grieken als de Romeinen realiseerden zich, dat beschaafde mensen zich ook barbaars konden gedragen.

Voor het latere Ruslandbeeld is de ineenstorting van het Romeinse Rijk van belang. De bestorming van Rome door de Barbaarse horden bleef in het geheugen van West-Europa gegrift. Ook de verdeling van de moederkerk in een oost en west gedeelte zou een grote rol gaan spelen. Het feit, dat Rusland de oosterse ritus aannam, zou veel bijdragen tot de vervreemding tussen Rusland en het Westen van Europa. Overigens werd het Rijk van Kiev in de Middeleeuwen beschouwd als een ver maar volkomen gelijkwaardig land. Eerst toen de Mongolen het in de 13e eeuw veroverden, ging het contact met het Westen grotendeels verloren.

Eerst in het begin van de 16e eeuw kregen de inwoners van West-Europa weer belangstelling voor Rusland en haar bewoners. In de Litouwse Oorlogen⁴⁷ probeerde Moskovië Litouwen te veroveren op Poolse Rijk. De territoriale ambities van Rusland brachten de Poolse humanisten in het geweer. Rusland behoorde niet tot Europa en was een vreemd, barbaars en Aziatisch

⁴⁵ A. Borst, *Barbaren, Ketzer und Artisten. Welten des Mittelalters*, (München, Zurich 1988), 21.

⁴⁶ Naarden, *De spiegel der barbaren*, 1.

⁴⁷ De eerste Litouwse Oorlog brak uit in 1492 en duurde tot 1494. De tweede confrontatie tussen Rusland en Polen duurde van 1500 tot 1503, de derde van 1507 tot 1508, de vierde van 1512 tot 1522 en de vijfde Litouwse Oorlog begon in 1534 en werd in 1537 beëindigd.

land.⁴⁸ De Poolse humanisten onderhielden veel contacten met hun collega's in de rest van Europa. Het was om deze reden, dat de Poolse propaganda een grote invloed had op het Ruslandbeeld van de wetenschappelijke elite van Europa. Ook de gewoonte om de Russen voor te stellen door middel van het antieke begrip barbaar en dan vooral in de negatieve zin van het woord is volgens Klug een vinding van de Poolse humanisten⁴⁹

Het West-Europese Ruslandbeeld is dus van oorsprong een vijandbeeld. Dit vijandbeeld zou in de komende eeuwen een eigen leven gaan leiden en bepalend zijn voor de houding van het Westen tegenover Rusland.⁵⁰ Overigens werd niet alleen geringschattend over de Russen gesproken tijdens de periode, die voorafging aan de invasie. Onder Peter de Grote was Rusland een formidabele militaire macht geworden, waarmee West-Europa rekening diende te houden. De kracht van het Russische leger werd in het Westen van Europa gevreesd⁵¹

Toen duidelijk werd, dat Rusland tot de Tweede Coalitie toe ging treden werd in Engeland afstand gedaan van het negatieve Ruslandbeeld. Nu Rusland een bondgenoot werd in de strijd tegen het Revolutionaire Frankrijk waren de Russen volgens de regeringspers opeens een dapper en verstandig volk en op het gebied van krijgskunst stonden zij nu hoog aangeschreven in Europa⁵² 'the grenadiers are a fine body of men, strongly made, well clothed, adroit in the management of arms, and march wonderfully well. They have a very military air, every man knows what he has to do, and does it with perfecti-

⁴⁸ F. Reuter, 'Das Russlandbild der "Historisch-politische" Blätter im Vormärz', *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* 39 (1991), 177-198, aldaar 187.

⁴⁹ E. Klug, 'Das "asiatische" Russland. Über die Entstehung eines Europäischen Vorurteils', *Historische Zeitschrift* 245 (1987), 265-289.

⁵⁰ Ibidem.

⁵¹ Naarden, *De spiegel der barbaren*, 15.

⁵² F.A. van Nostitz, *Der Westfeldzug Suvorovs in der öffentlichen Meinung* (Wiesbaden 1976), 29.

on. You can form no idea of the subordination that exists, even among the officers. The officers are in generally young and very well made, and almost all of them talking French, and fluently. There are however some who can speak German tolerably well'⁵³

En zo werd de bondgenoot de hemel in geprezen. Het lijkt wel, alsof er geen verschil meer bestond tussen de Engelsen en de Russen als we de regeringspropaganda mogen geloven. Waarom werden de Russen zo beschreven? In de eerste plaats moest natuurlijk het Engelse volk getoond worden, dat Engeland met de goede bondgenoot in zee ging. Maar er was nog een andere reden. Veel meer werd hier de hoop tot uitdrukking gebracht, dat Rusland inderdaad als een sterke bondgenoot zou gaan optreden. De Russen werden hier niet getoond, zoals de Engelse regering hen werkelijk zag, maar hoe deze hen wilde zien. Wellicht werd hiermee ook een signaal naar de bondgenoot zelf uitgezonden. Aan de Russen werd hier een spiegel voorgehouden hoe zij zich volgens de Engelsen dienden te gedragen.

Het Russische leger had in deze periode een ouderwets aanzien. Tsaar Paul I (1796-1801) was gefacineerd door alles wat Pruisisch was. Hij voerde de Pruisische dril in. De soldaten werden in een Pruisisch uniform gestoken, geheel naar de mode die tijdens de Zevenjarige Oorlog (1757-1763) in zwang was. De grenadiers⁵⁴ kregen de toen al ouderwets aandoende mijter voorzien van een koperen plaat. De regimenten, die vroeger naar de streek van herkomst benoemd waren, werden nu naar de bevelhebbende officier benoemd. Deze bevelhebbende officier werd nu, weer in navolging van het Pruisisch voorbeeld, met de term "chef" aangeduid.⁵⁵

⁵³ Ibidem, 29-30.

⁵⁴ Een grenadier is een infanterist met een musket voorzien van een bajonet.

⁵⁵ C. Duffy, *Russia's military way to the west. Origins and nature of Russia's military power*, (London, Boston, Henly 1981), 198.

Van Franse zijde was in deze periode weinig waardering voor de Russen. Frankrijk beschouwde het conservatieve Rusland als een vijand van het revolutionair gedachtengoed. Rusland was in Franse ogen een barbaars land en haar slaafse inwoners leefden onder een voortdurende tirannie. Dit beeld sprak de Engelse oppositie (op dat moment waren dat de Whigs) nogal aan. De Engelse Tories stelden daar tegenover, dat de barbaars optredende Fransen slechts met barbaarse middelen te bestrijden waren.⁵⁶ En zo was het Ruslandbeeld de inzet geworden van een politiek debat.

⁵⁶ Ibidem, 30

Hoofdstuk 2

De achtergronden van de invasie

De Bataafse Republiek

In de tweede helft van de 18e eeuw werd de Republiek der Verenigde Nederlanden het toneel van politieke onrust. De teloorgang van de Republiek als Europese grootmacht en de economische stagnatie bracht velen tot de overtuiging, dat het oude staatsbestel aan vernieuwing toe was.

De tegenstanders van het oude staatsbestel, die zich de patriotten noemden, richtten zich in hun kritiek op de stadhouder Willem V, die volgens hen de oorzaak was van alle misère. Vooral de pro-Engelse koers van de stadhouder viel slecht bij hen. In de ogen van de patriotten waren de Engelsen trotse, schijnheilige en zelfzuchtige bloedzuigers. Het waren de Engelsen geweest, die de handel van de Republiek hadden afgesneden.⁵⁷

In 1787 zagen de patriotten hun kans schoon en grepen in grote delen van de Republiek de macht. Zij maakten echter een grote fout door de vrouw van Willem V, Wilhelmina van Pruisen, bij Goejanverwellesluis aan te houden. Haar broer, Frederik Willem II van Pruisen, reageerde furieus, toen hij van deze belediging hoorde. De koning stuurde een leger naar de Republiek om orde op zaken te stellen. De Oranje partij kreeg haar oude machtspositie terug en veel patriotten waren gedwongen om naar het buitenland te vluchten. Deze laatsten vonden in Frankrijk, dat de zaak van de patriotten altijd moreel ondersteund had, een veilig toevluchtsoord.

Daar brak in 1789 de grote revolutie uit, die al spoedig door de andere Europese staten als bedreiging werd gezien. In

⁵⁷ P. Geyl, *De Bataafse Revolutie* in: *Verzamelde opstellen 2*, (Utrecht Antwerpen 1978), 106-147, aldaar, 106.

1791 sloten Oostenrijk en Pruisen een defensief verbond tegen Frankrijk. De Franse revolutionairen vreesden, dat de Europese staten alles in het werk zouden stellen om hun revolutie ongedaan te maken. Frankrijk verklaarde op 20 april 1792 de oorlog aan Oostenrijk. De overige staten, waaronder Pruisen waren snel bij deze zogenaamde Eerste Coalitie Oorlog betrokken. Na de onthoofding van Lodewijk XVI verslechterde ook de relatie tussen Engeland en Frankrijk. In februari 1793 verklaarde de Franse Republiek de oorlog aan Engeland en haar bondgenoot stadhouder Willem V.

De uitgeweken patriotten zagen nu een kans om weer naar de Republiek terug te keren. In 1793 vocht in het Franse leger een "Bataafs" legioen in Brabant onder de leiding van generaal Herman Willem Daendels. Door een tegenaanval van de vijand werd het Franse leger echter weer teruggeslagen. Eerst in de winter van 1794/95 zag het Franse Noorderleger onder de leiding van generaal Pichecru kans om de bevroren rivieren van de Republiek over te steken.

Het Engelse hulpleger, dat in de Republiek gelegerd was, trok zich vanuit Utrecht naar het oosten terug. Nu had dit Engelse leger een slechte reputatie in de Republiek en spoedig deden zich dan ook geruchten de ronde over hun slechte gedrag tijdens de aftocht. In Utrecht tekende Hendrik Keetell aan, dat de Engelse troepen, die zich in de stad bevonden, zich redelijk gedroegen. Want 'het lopen in kroegen en herbergen zonder te betalen was het eenigste, dat hun kon te laste gelegd worden.' Maar buiten de stad was het moorden en roven aan de orde van de dag volgens Keetell.

Zie voor een uitvoerige beschrijving van het gedrag van de Engelse troepen, die in januari 1795 door Zeist trokken: H.L. Leeuwenberg, 'De Bataafse omwenteling te Zeist. Aantekeningen uit het Gemeindiarium van de Evangelische Broedergemeenschap te Zeist 4 januari - 5 februari 1795', *Nederlandse Historische Bronnen III*, (Amsterdam 1983), 147-195.

H. Keetell, 'Aantekeningen over de Bataafse omwenteling. Voornamelijk binnen Utrecht. Door een ooggetuige. 1 januari - 16 januari 1795', *De Navorscher* 44 (1894), 15-31, aldaar 28.

Van de geruchten werd door de Bataafse Revolutionairen handig gebruik gemaakt. De Franse troepen gedroegen zich namelijk ook niet altijd even voorbeeldig. Dit was ook het geval in Castricum. Schout Nuhout van der Veen, die een belangrijke rol tijdens de Bataafse omwenteling in Castricum speelde liet in een toespraak weten, dat het met de dorpsbewoners veel slechter was afgelopen zonder de hulp van de Franse troepen. 'Hoe rampzalig zoude het geweest zijn, indien de roof en moordzieke klauwen van de Engelschen onze personen en bezittingen hadden aangetast en te vuur en te zwaard vernield: wanneer zij, gelijk wrede Tijgers onze vrouwen vermoord, onze dochters geschonden en al het onze verwoest hadden, gelijk zij volgens onloochenbare getuigenissen deden,..''

Ook van het Staatse leger bleef niet veel over. Sommige eenheden trokken zich terug en andere eenheden liepen over naar de tegenpartij. Hierdoor kwamen de gebeurtenissen in een stroomversnelling. De oude Republiek stortte als een kaartenhuis ineen. De stadhouder Willem V week uit naar Engeland vanwaar hij niet meer terug zou keren naar de Republiek.

Overal in de Republiek werden de oude dorps en stadsbesturen vervangen door een "Comité Revolutionair". Dit proces verliep rustig en zonder enig geweld of plundering. De omwen-

Zo deed de schout van Boekel op 25 januari zijn beklag over het feit, dat gedurende de twee maanden, dat het plaatsje bezet was geweest met Franse troepen de omgeving door hen was afgestroopt en dat de oogst uit de schuren was gehaald. Voor dit alles hadden de burgers geen enkele vorm van vergoeding ontvangen. Zie: S. Schama, *Partriotten en bevrijders. Revolutie in de Noordelijke Nederlanden 1780 - 1814*, (Amsterdam 1989), 244-245.

Nuhout van der Veen behoorde tijdens de Bataafse omwenteling tot de politieke elite van de Bataafse Republiek. Zo maakte hij deel uit van de Vergadering der Provisionele Representanten van Holland. We vinden hem later terug in de Nationale Vergadering en in het Vertegenwoordigend Lichaam van de Bataafse Republiek. Zie: A. Elias, P.C.M. Schövinck, H. Boels, *Volksrepresentanten en wetgevers. De politieke elite in de Bataafs - Franse tijd 1796 - 1810*, (Amsterdam 1991), 238-239.

De tekst van deze toespraak staat afgedrukt in: M. Kramer, 'Hoe de Bataafsche Republiek haar intrede deed te Castricum', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 22 (1907), 81-98, aldaar 87-98.

G. D. Homan, *Nederland in de Napoleontische tijd 1795 - 1815*, (Haarlem 1978), 7-18.

E.H. Kossmann, *De Lage Landen 1780/1980. Twee eeuwen Nederland en België Deel I*, (Amsterdam 1986), 80-81.

teling van 1795 wordt om deze reden wel aangeduid met de term "Fluwelen Revolutie".

Voor de Franse steun tijdens de omwenteling betaalde de Republiek volgens het Haagse verdrag van 16 mei 1795 een schadeloosstelling van 100 miljoen gulden. Daar stond tegenover, dat Frankrijk de Bataafse Republiek als soevereine staat erkende. Tevens werd bepaald, dat Frankrijk in het bezit kwam van Maastricht, Venlo en Staatsvlaanderen. Aanvankelijk maakte de Franse bondgenoot ook aanspraak op de Zeeuwse eilanden. De Franse Republiek liet deze eis vallen tijdens de onderhandelingen. Vlissingen kwam te staan onder gezamenlijke bestuur van Frankrijk en de Bataafse Republiek. Dat laatste zou een bron van onenigheid blijven. De Bataafse Republiek verplichtte zich ook tot het onderhoud van de 25.000 man Franse troepen, die op haar grondgebied gestationeerd zouden worden. Deze hoge oorlogslasten waren een bron van onvrede onder de bevolking van de Bataafse Republiek.

Ook liepen de motieven van de patriotten en de Franse bondgenoot nogal uiteen. De Franse gezant in den Haag vatte de motieven van Frankrijk kernachtig samen. 'De enige baat, die wij van Nederland kunnen hebben,..., is het krediet van de kapitalisten.' De bondgenoot was nogal beducht voor al te ingrijpende maatschappelijke projecten, die dat krediet aan zouden kunnen tasten.

Ook waren de patriotten het onderling niet eens over de toekomst van de Bataafse Republiek. Over de vorm waarin de staatseenheid gestalte moest krijgen is in de eerste jaren van de Bataafse Republiek fel gediscussieerd. Er stonden in de Nationale Vergadering, die voor een grondwet moest zorgen drie partijen tegenover elkaar.

Homan, *Nederland in de Napoleontische tijd*, 12.

Schama, *Patriotten en bevrijders*, 254.

Geciteerd in: Kossmann, *De Lage landen I*, 79.

De eerste partij werd gevormd door de federalisten. Zij verwierpen het Ancien Regime en waren voor het idee van volkssoevereiniteit. Daarnaast waren de federalisten van mening, dat een sterk centralistisch bestuur niet paste binnen de Nederlandse traditie.

De partij van de Moderaten, die werd aangevoerd door Rutger Jan Schimmelpenninck, was voorstander van de éénheidsstaat. Deze partij waarvan de leden afkomstig waren uit het gewest Holland, steunde vooral op grote kooplieden en bankiers. In Holland was de staatsschuld het hoogst van de hele Republiek. Het samenvoegen van die staatsschuld zou voor Holland dus grote financiële voordelen opleveren. Door het redenaarstalent van haar woordvoerders speelde de partij van de Moderaten een grote rol in de Nationale Vergadering.

Het programma van de partij der Jacobijnen was veel radicaler. Zij waren voorstander van vergaande revolutionaire hervormingen en waren om deze reden voorstander van de eenheidsstaat.

De grond wet, waarvan in augustus 1797 een ontwerp klaar was, werd bij stemming door de Nationale Vergadering verworpen. Frankrijk ergerde zich enorm aan de trage gang van zaken in de Bataafse Republiek, want het ontbreken van een duidelijke grondwet betekende in feite een machtsvacuum. Dat laatste zou op den lange duur wel eens voordelig kunnen zijn voor de Stadhoudelijke partij. Om deze reden steunde Frankrijk in januari 1798 een staatsgreep in de Bataafse Republiek, waarbij de federalisten, die tegen de grondwet gestemd hadden, gedwongen werden om de Nationale Vergadering te verlaten.

Er werd nu, naar Frans voorbeeld, een Constitutionerende Vergadering benoemd, die verkiezingen voor een te vormen

Kossmann, *De Lage Landen II*, 82-85.

A. Aalbers, *De Huzaren van Castricum. Een geschiedenis van de Nederlandse Republiek van 1780 tot 1800*, (Amsterdam 1973), 212-214.

Het land werd hiervoor verdeeld in kiezdistricten van elk 5.000 inwoners. Ieder district werd op zijn beurt verdeeld in 30 grondvergaderingen van ongeveer vijfhonderd inwoners. De tot stemmen bevoegden in

Vertegenwoordigen lichaam moesten uitschrijven. Het Vertegenwoordigend lichaam moest zich na de verkiezingen opsplitsen in een Eerste en een Tweede kamer, die een wetgevende functie kregen. De uitvoerende macht kwam in de handen van vijf directeuren, die het Uitvoerend bewind zouden vormen. De leden van het Uitvoerend Bewind werden gekozen door het Vertegenwoordigend lichaam.

De jacobijnen, die nu in de meerderheid waren, zagen hun kans schoon. De Constitutionerende Vergadering verzuimde het om verkiezingen uit te schrijven en riep zichzelf in mei 1798 uit tot Vertegenwoordigend lichaam.

De Moderaten waren hevig verontwaardigd over deze ongrondwettelijke handeling. Op datzelfde moment vond in Frankrijk een staatsgreep plaats, waarbij de Jacobijnen uit de regering werden weggezuiverd. Moreel gesteund door dit gegeven begingen de Moderaten op hun beurt nu een staatsgreep, waarbij de Jacobijnen uit het bewind werden verwijderd.

En zo waren de Moderaten aan de macht in de Bataafse Republiek van af mei 1798. Hoe sterk was hun machtspositie? Over het algemeen is een revolutie een dynamisch proces, waarbij de ene na de andere regering van de troon wordt gestoten. Het is veel gemakkelijker om een revolutie op gang te brengen dan haar te stoppen. Nu er zoveel groepen van het politieke leven waren uitgesloten, werd het bewind van zowel van de kant van de Orangisten en Federalisten als van de Jacobijnen bedreigd. Het bewind probeerde zich te consolideren door zichzelf voor te stellen als een regering voor de gehele Natie. Veel politieke tegenstanders, die gevangen zaten, werden vrijgelaten. Verzoening betekende evenwel geen restauratie. Het Bewind sprak zich openlijk uit tegen het Ancien Regime en het Stadhouderslijk bewind.

een grondvergadering hadden het recht om één kiezer aan te wijzen. De dertig kiezers van een district kozen één lid voor de Vergadering. Zie: Elias, *De Volksrepresentanten en wetgevers*, 9-10.

Voor de bevolking was de oorlogslast drukkend. Belasting volgde op belasting en de aanwezigheid van Franse troepen maakte het er niet beter op. De Fransen, die in 1795 op handen werden gedragen, werden nu gehaat. De Franse gezant Lombart merkte dit in 1798 al op: 'Men verafschuwd de Fransen hier vrij algemeen. Zij aanvaarden hun juk niet gemakkelijk.'

Kon het Bewind rekenen op de steun van de Franse bonge-noot? Het Franse Directoire werd slecht gehoorzaamd en was niet populair in eigen land. In de Franse regering was een voortdurende strijd om de macht aan de gang. Het Regime werd zowel van royalistische als van radicaal revolutionaire zijde bedreigd. Het Directoire had al meer dan eens het leger ingezet bij staatsgrepen en volksopstanden. Generaals speelden een steeds belangrijker rol in de strijd om de macht. Deze strijd om de macht was juist in de zomer van 1799 heviger geworden. De later zo beroemd geworden Coup van Brumaire, waarbij Napoleon aan de macht kwam, werd tijdens de invasie al voorbereid. De situatie in Frankrijk was dus juist op het tijdstip van de invasie zeer onduidelijk. Niemand in de Bataafse Republiek kon voorspellen welke maatregelen het Directoire zou nemen om de invallers tegen te houden. De machtspositie van de Moderaten was dus in de zomer van 1799 uiterst fragiel.

De vorming van de Tweede Coalitie

Tsaar Paul I van Rusland zag de veroveringen van het revolutionaire Frankrijk, als een ernstige bedreiging van het Europese machtsevenwicht. Aanvankelijk was Paul I van mening,

Homan, *Nederland in de Napoleontische tijd*, 12.

De Franse revolutionairen, die radicaal met het verleden wensten te breken hadden een eigen kalender ingevoerd. Brumaire correspondeerde met de periode rond november.

J. Presser, *Napoleon. Historie en legende*, (Amsterdam, Brussel, Londen, New York 1946), 57-74.

Frankrijk had naast Oostenrijkse Nederlanden Nice en Savoye geannexeerd.

dat de Franse revolutionairen met vreedzame middelen bestreden moesten worden.

Wat deed de tsaar van zijn vreedzame buitenlandse politiek afstappen? In de eerste plaats was de tsaar verbolgen over het feit, dat Frankrijk bij de vrede van Campoformio, die op 17 oktober 1797 tussen Oostenrijk en Frankrijk gesloten werd in het bezit was gekomen van de Ionische eilanden. Deze eilanden, die oorspronkelijk tot het grondgebied van Venetië behoorden, werden gedeeltelijk bewoond met christenen van de Orthodoxe kerk. De Russische tsaar zag zich als beschermheer van deze gelovigen. Paul I was daarnaast ook beschermheer van de Maltheser Ridders. De tsaar zag deze oude adellijke orde als een morele barrière tegen de revolutionaire wanorde waarmee Europa overspoeld werd. Napoleon, die onderweg naar Egypte was veroverde in juni 1798 Malta. Vanaf dat moment was voor de tsaar de maat vol en zou hij alles in het werk stellen om de Franse Republiek op haar knieën te dwingen. Paul I zag zichzelf daarbij als de "bevrijder van Europa"; een rol, die zijn zoon, de latere Alexander I daadwerkelijk zou spelen.

Engeland was de enige natie met wie Frankrijk in oorlog was gebleven sinds de vrede van Campoformio. Engeland zag geen heil in een vredesregeling met Frankrijk. De Engelsen beschouwden het onstabiele Franse directoire als een onzekere factor. Het revolutionaire regime moest omvergeworpen worden om een duurzame vrede mogelijk te maken.

Engeland beschouwde over het algemeen Rusland als haar natuurlijke bondgenoot. De visie van de tsaar op de buitenlandse politiek paste binnen het Engelse oorlogsdoel: het Franse territorium moest teruggebracht worden tot de grenzen,

Oostenrijk kwam bij de vrede van Campoformio in het bezit van een ander deel van het grondgebied van Venetië.

H. Ragsdale, 'Russia, Prussia and Europe in the policy of Paul I', *Jahrbücher für Geschichte Osteuropa* 3 (1983), 81-118, aldaar 81-83.

P. Mackesy, *Statesmen at war. The strategy of overthrow*, (New York 1974), 33-34.

Ibidem, 33.

die het voor 1789 had. De verovering van Zwitserland en Italië door de Franse revolutionairen moest ongedaan gemaakt worden. Ook de verdrijving van de Franse legers uit de Bataafse Republiek en de Oostenrijkse Nederlanden stond hoog op de politieke agenda. Als deze doelen gerealiseerd waren, dan zou een leger uit zowel het noorden als het oosten richting Parijs kunnen oprukken.

Vooraf het verdrijven van de Fransen uit de Bataafse Republiek stond bij Engeland voorop. Amsterdam was nog steeds een belangrijk financieel centrum en de controle over de mond van de Schelde was in Engelse ogen van levensbelang. Het was immers eenvoudig om vanaf de Zeeuwse eilanden een invasie tegen Engeland te lanceren.

Om de Fransen uit Zwitserland en Italië te verdrijven was de steun van Oostenrijk onmisbaar. Nu was het verkrijgen van die steun niet zo'n probleem. Oostenrijk zag een kans om haar gebied in Italië uit te breiden. Om zich tegen de territoriale ambities van Oostenrijk te beschermen sloot ook het koninkrijk Napels zich bij de Tweede Coalitie aan.

Voor het slagen van de expeditie naar de Bataafse Republiek werd de steun van Pruisen als onontbeerlijk beschouwd. In 1787 was al bewezen hoe gemakkelijk een leger vanuit Pruisen de Republiek kon binnen vallen. Als Pruisen niet bereid was om zelf troepen te leveren dan was het op zijn minst gewenst dat het een vrije doortocht zou leveren aan de Russische troepen. Zowel Engeland als Rusland deden verschillende pogingen om Pruisen tegen Frankrijk in het geweer te brengen. Dit alles bleef zonder succes. Pruisen bleef vast houden aan de neutraliteit waarin zij sinds de vrede van Basel verkeerde.

Ragsdale, 'Russia and Prussia in the policy of Paul I', 87.

Door historici worden allerlei verklaringen aangedragen voor het vasthouden van Pruisen aan haar neutraliteit. Paul Schroeder (in: *The transformation of European politics, 1763 - 1848*, (Oxford 1994), 202-204. verklaard, dat Pruisen vooral uit wantrouwen tegenover Oostenrijk niet tot de Tweede Coalitie wenste toe te treden. Ook wijst hij op de afkeer van oorlog bij de Pruisische koning Frederik Willem III. Ook veel aandacht aan de persoon van Frederik Willem wordt gegeven in: T. Stamm-Kuhlmann, *König in Preussens grosser Zeit. Friedrich Wilhelm III: der Melancholiker auf dem Thron*, (Berlin 1992), 165-167. Stamm-Kuhlmann wijst er op, dat de koning in het buitenland bekend stond om zijn "zwakke en jeugdige" karakter. Toch was volgens Kuhlmann het vasthouden aan de neutraliteit een slimme zet van

Zelfs toen de tsaar bij wijze van dreigement een Russisch leger naar de Pruisische grens stuurde, gaf Pruisen niet toe.

De weigering van Pruisen om toe te treden tot de Tweede Coalitie had grote gevolgen voor de expeditie. Aanvankelijk had de Britse regering Paul I om 40 tot 45.000 man gevraagd. Nu het niet zeker was aan welke kant Pruisen stond wilde de tsaar een gedeelte van deze troepen in Polen achter de hand houden. Als Pruisen alsnog mocht besluiten om toe te treden tot de Tweede Coalitie, dan kon de tsaar met deze troepen de Pruisische opmars ondersteunen. Indien Pruisen aan de kant van Frankrijk in het strijdperk zou treden, dan was Paul I in staat om zich tegen Pruisen te verdedigen. Op 22 juni 1799 werd vastgesteld, dat de Russische bijdrage uit 17.593 man zou bestaan.

De neutraliteit van Pruisen maakte een expeditie over land onmogelijk. Een invasie vanuit zee was het enige alternatief. Na veel wikken en wegen werd besloten, dat een Engels leger onder de leiding van Sir Ralph Abercromby bij de Zeeuwse eilanden aan land moest gaan om van daaruit door te stoten naar Holland. De Russen moesten in Oost-Groningen landen om vanuit het Noorden een tweede front te openen. Als deze landing geslaagd was, zou het commando over het gezamenlijke leger worden overgenomen door de hertog van York.

Frederik III. Op deze manier zou de koning de handen vrij houden en zou zich op ieder gewenst ogenblik met de strijd kunnen bemoeien. In: G. Heinrich, *Geschichte Preussens. Staat und Dynastie*, (Frankfurt 1981), 278-279. zien we zowel een onzekere als vredelievende Frederik Willem III. Ook kan de weigering van Frederik III ingegeven zijn door de slechte toestand van het Pruisische leger op dat moment. Zie: Carl August aan Ferdinand von Braunschweig 2 maart 1799. In: W. Andreas, H. Tümmler, eds., *Polischer Briefwechsel des Herzogs und Grossherzogs Carl August von Weimar. Band 2: Vom Beginn der Revolutionskriege bis die Rheinbundzeit, 1791 - 1807*, (Stuttgart 1958), 219. Ik wil op deze plaats Ilja Nieuwland bedanken voor het verstrekken van deze gegevens

Aalbers, *De Huzaren van Castricum*, 232.

Mackesy, *Statesman at war*, 109.

A.B. Piechowiak, 'The Anglo-Russian expedition to Holland in 1799', *The Slavonic and East European Review* 41 (1961-63), 182-195. Engeland en Rusland bleken daarnaast over onvoldoende schepen te beschikken om 40.000 man te vervoeren. Zie: Mackesy, *Statesmen at war*, 111-115.

Mackesy, *Statesmen at war*, 143.

De geestelijke vader van de expeditie, de Engelse minister van buitenlandse zaken Lord Grenville, meende een anti-revolutionaire stemming te ontwaren bij de inwoners van de Bataafse Republiek. De Orangistische bannelingen, die zich aan het Pruisische hof bevonden verschaften waardevolle inlichtingen over de stemming in de Republiek. Deze stemming zou zo anti-Frans zijn, dat het land rijp was voor een contra-revolutie. Was deze verwachting realistisch? De Orangistische Baron Kinckel, die ook aan het Pruisische hof verbleef, koesterde zich wat dat betreft niet veel illusies. Volgens hem haatte de bevolking de Fransen welliswaar, maar accepteerde het Franse juk met gelaten passiviteit. Niemand zou bereid zijn om ook maar enig risico te lopen. Ook leken de Engelsen vastbesloten om stadhouder Willem V in zijn oude bevoegdheden te herstellen. De stadhouder was niet populair bij de bevolking van de Bataafse Republiek. Willem V had namelijk aan de Engelsen toestemming verleend om de Kaapkolonie en Ceylon te bezetten. In de ogen van het publiek had de stadhouder deze overzeesche bezittingen aan de Engelsen verkwanseld.

Wel was bij de bevolking ontevredenheid ontstaan over de hoge oorlogslasten. Ook werden de Fransen verantwoordelijk gehouden voor de slechte economische situatie in het land. Grenville was om deze redenen van mening, dat het invasie leger nauwelijks behoefde te vechten nadat het eenmaal aan land was gezet. In een drietal proclamaties zou aan de bevolking uitgelegd worden, dat de invaller niet als vijand maar als vriend gekomen was.

Grenville achtte het om deze reden onnodig om militair advies in te winnen, tijdens het opstellen van de invasie-

Ibidem, 91.

De prins toonde weinig belangstelling voor de hele onderneming en werd door de Engelsen slechts zijdelings bij de plannen betrokken. Zie: J.R. Bruijn, 'Oranje en de invasie van 1799', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 79 (1966), 5-23.

De eerste en derde invasie proclamatie staan afgedrukt in: H.T. Colenbrander, *De Bataafsche Republiek*, (Amsterdam 1908), resp: 204-205 en 210-211. De tekst van de tweede invasie proclamatie staat afgedrukt in: F. de Bas, *Frederik Hendrik en zijn tijd II*, (Schiedam 1891), 694.

plannen. Abercromby werd pas in juli 1799 op de hoogte gesteld van deze plannen. Hij bleek daartegen de nodige bezwaren te hebben.

Abercromby stelde, dat er geen inlichtingen voor handen waren over de vijandelijke sterkte op de Zeeuwse eilanden. In de tweede plaats vond de Engelse generaal de neutraliteit van Pruisen een groot gevaar. Een Pruisisch ingrijpen in het voordeel van Frankrijk, zou niets minder dan een ramp betekenen voor de gehele onderneming. Ook geloofde Abercromby niet in een op handen zijnde volksopstand. De Engelse premier Pitt, die samen met Grenville optimistisch gestemd was over de op handen zijnde expeditie, beet hem toe dat, *there are some persons who have plesure in opposing whatever is proposed.*' De militair Abercromby liet zich echter niet zo gemakkelijk het zwijgen opleggen door de staatsman Pitt. De generaal bleef bij zijn kritische kanttekeningen.

Grenville en Pitt waren onaangenaam verrast door de kritiek van Abercromby. Besloten werd de generaal wat meer speelruimte te geven. Abercromby moest in eerste instantie proberen om bij Goeree-Overflakkee en Voorne Putten aan land te gaan. Indien dit niet mocht slagen, dan moest hij het eiland Texel veroveren en Den helder bezetten. Dit zou hem in staat stellen om de Bataafse vloot te veroveren. Als ook dat niet mocht lukken, dan moest Abercromby zijn geluk bij Delzijl beproeven. Abercromby besloot uiteindelijk om voor de tweede optie te kiezen. In militair opzicht was zijn keuze beslist te verdedigen. Door in de buurt van Den Helder te landen zou Abercromby snel in staat zijn om de Bataafse vloot uit te schakelen.

J.L. Dunferline, *Lieutenant-General Sir Ralph Abercromby 1793 - 1801. A memoir by his son*, (Edinburgh, Edmonston, Douglas 1861), 149.

Piechowiak, 'The Anglo-Russian Expedition to Holland in 1799', 187. Heel misschien zou bij een landing in Oost-Groningen de verwachte volksopstand wel uitgebroken zijn. Tijdens een Engelse schijnaanval op het eiland Schiermonnikoog op 13 augustus 1799 brak in het Oldambt een Orangistisch oproer uit. Zie: J. Smit, 'De Orangistische woelingen in het Oldambt in augustus 1799', *Groningsche Volksalmanak* (1919), 72-89.

Politiek gezien was zijn keuze misschien niet zo verstandig. De inwoners van Noord-Holland stonden nou niet echt bekend om hun Oranje gezindheid en veel zou dus afhangen van de militaire krachtmeting, die in het verschiet lag.

Wat dat betreft lagen de verwachtingen wat gunstiger. Het Frans Bataafse leger stond onder het commando van de Franse Generaal Brune. Brune, die niet zeker wist, waar de vijand aan zou vallen, was gedwongen om zijn troepen over de Bataafse Republiek te verdelen. In Noord-Holland was de eerste Bataafse divisie gelegerd. Deze in totaal zo'n 9.000 man sterke divisie stond onder het bevel van generaal Herman Willem Daendels. Over het algemeen werd verwacht, dat de Bataafse troepen niet veel weerstand zouden bieden en nooit op de Oranjevlag zouden vuren. Zij zouden het op moeten nemen tegen de invasie macht van Abercromby, die uit zo'n 12.000 man bestond.

Naast deze reguliere troepenmacht was door het Uitvoerend Bewind in 1798 een gewapende burgermacht in het leven geroepen. Iedere burger met een leeftijd tussen de 18 en 36 jaar (voor gehuwden gold een minimum leeftijd van 29 jaar) was in principe verplicht om zich voor de burgermacht in te laten schrijven. Op deze manier was men in staat om ten minste 8 halve brigades te vormen. Wapens en kleding zouden door het Rijk worden verstrekt. In vreedestijd zou de burgermacht vooral plaatselijke diensten moeten verrichten. In tijd van oorlog zou de gewapende burgermacht onder het bevel van het Uitvoerend Bewind worden geplaatst.

Het Bewind was nogal ingenomen met het volksleger. Dit nationale leger zou volgens hen de onafhankelijkheid garan-

In Friesland en Groningen was de tweede Bataafse divisie onder het bevel van Dumonceau gestationeerd. In totaal waren dit zo'n 6.000 man. Generaal Desjardins beschikte in Brabant over zo'n 8.000 man. 5.000 man waren onder het bevel van van generaal Reubel op de Zeeuwse eilanden gelegerd. In de buurt van Utrecht stond een kleine legermacht onder generaal Gouvion in reserve. Zie: Schama, *Patriotten en bevrijders*, 461.

In het Bataafse leger was het regiment (een troepenmacht van ongeveer 1.000 man) afgeschaft. In plaats daarvan was de halve brigade in het leven geroepen. Zie: J.P.C.M. van Hoof, 'Militairen in de Bataafs-Franse tijd', *Jaarboek centraal bureau voor genealogie* 49 (1995), 195-210.

deren van de Bataafse Republiek. Toen in de zomer van 1799 de oorlogsdreiging toenam werd aangekondigd, dat de gewapende burgermacht spoedig zou worden samengesteld. 'dat groot bolwerk'.. van.. 'vrijheid en onafhankelijkheid' werd niet voor niets opgeroepen want 'Het was aan de list en het goud van Engeland gelukt, om de bijna afgestredene wapenen tegen de vrijheid der volken weder te doen opvatten: Europa's dwingelanden deden hunne legers door horden van barbaaren versterkt, en door barbaaren aangevuurd, tegen uwe Fransche geallieerden en het door hen vrijgemaakte Italië met vernieuwde krachten aanrukken.' Het was immers zo, 'dat in voor en tegenspoed de belangen der Fransche en van deeze Republiek altyd dezelfden zyn.'

G.J.W. Koolemans Beijnen, *Krijgsgeschiedkundige studie over de verdediging der Bataafsche Republiek in 1799*, (Breda 1891-1895), 177-195.

Amsterdamsche Courant zaterdag 20 juli 1799.

Het Russisch-Oostenrijks leger, dat in Zwitserland en Italië vocht stond onder het commando van de Russische generaal Suvarov. Zie voor uitgebreide informatie over de veldtocht van Suvarov in Zwitserland en Italië: Duffy, *Russia's military way to the west*, 200-233. en A.A. Lobanov-Rostovsky, *Russia and Europe 1789 - 1825*, (New York 1968), 3-67. en ook Nostitz, *De Westfeldzug Suvorovs in der öfentlichen Meinung Englands*,

Amsterdamsche Courant zaterdag 20 juli 1799.

Lees "de Bataafse Republiek".

Amsterdamsche Courant zaterdag 20 juli 1799.

Hoofdstuk 3

De invasie

De eerste gevechtshandelingen

Op 13 augustus 1799 voer de invasie-vloot uit. Tijdens de oversteek over de Noordzee werd de vloot geplaagd door storm. Pas op 20 augustus kwam de vloot in de buurt van de Hollandse kust. Het invasie leger bereidde de landing al voor toen er weer een storm opstak. Eerst op 26 augustus ging de storm weer liggen, zodat de landing de volgende dag kon worden ingezet.

De volgende dag landde het expeditie leger van Abercromby, ondersteund door het scheepsgeschut op de smalle duinstrook tussen Den Helder en Groote Keeten. Daendels probeerde om met zijn divisie deze landing tegen te houden. Hij werd, na zware verliezen te hebben geleden, teruggeslagen. Daendels trok zich terug op de Schermer en het invasieleger nam stelling in de Zijpe.

Den Helder werd door de Engelsen bezet en admiraal Story trok zich met de Bataafse vloot terug in de Vlieter. Daar naderde hem op 30 augustus de Engelse vloot onder het commando van Mitchell. De Engelse Admiraal had een aantal van zijn schepen uitgerust met de prinsenvlag en dit miste zijn uitwerking niet op de Oranje gezinde bemanningen van de Bataafse vloot. De kapitein van "de Utrecht" bijvoorbeeld weigerde om zelfs maar een schot af te vuren. Demonstratief liet hij de kardoezen overboord gooien. Met een dergelijke bemanning was het onmogelijk voor Story om slag te leveren. De admiraal was genoodzaakt, om de Bataafse vloot over te geven aan de vijand. Het Bataafse Bewind was van mening, dat admiraal Story slag had moeten leveren. Het bewind beschouwde de overgave van de

vloot als hoogverraad en de admiraal werd bij verstek ter dood veroordeeld.

De houding van de bevolking

Het Bataafse leger had zich dus verweerd en de vloot had zich zonder slag of stoot overgegeven. Aan welke kant stond de bevolking nu eigenlijk?

De bevolking hield zich grotendeels afzijdig tijdens de invasie. Dit kwam, omdat de houding van de bevolking niet alleen bepaald werd door afwegingen van politieke aard. Er waren ook andere factoren in het spel, die bepalend zouden zijn voor de reactie van de bevolking.

De angst voor het oorlogsgeweld was een dergelijke factor. N. Wentel, die zich op Texel bevond, schreef in haar dagboek, toen zij de Engelse vloot zag: 'Wat kromp ons hart in malkander, toen wij zulk één voorbaasende magt zo na bij ons versameld zagen.' Toen Gerrit Honig in Zaandam van de landing hoorde gaf hij toe, dat hij s'nachts met zijn familie 'niet heel vreedig konde rusten.' De angst voor het oorlogsgeweld werd gevoed, door het enorme lawaai, dat tijdens de gevechten ontstond. Arend van Sanen, die zich in de Purmer bevond hoorde op 27 augustus een 'zo geweldig schieten, dat alles dreunden, niettegenstaande een sterken zuidwesten wind' Toen Arend van Sanen vernam, dat de vijand was geland besloot hij om met zijn familie naar het veilig oogende Edam te vertrekken. 'Groote

R.P. Goettsch, 'Den Helder en de Bataafse vloot voor en tijdens de Engels-Russische inval in augustus 1799', *West Friesland Oud en Nieuw* 30 (1963), 138-149.

Dagboek gehouden door N. Wentel tijdens de invasie der Engelsen en Russen, 26 augustus 1799.

Dagboek Gerrit Honig, 27 augustus 1799.

Costerus, *Journal*, 5.

Dit voornemen werd pas op 4 oktober uitgevoerd.

vrees en bekommernis kreeg bij een ieder de overhand'.. in Utrecht toen het bericht van de landing de stad bereikte.

Overigens reageerde niet iedereen op een dergelijke manier. Toen Migchels in Den Haag het bericht gekregen had, dat de Engelse vloot voor de Hollandse kust verschenen was schreef hij naar zijn familie in Arnhem: 'thans ziet gijlieden, dat het groote punt naderd, waar in het beter zal zijn te sterven, dan zig te laten overwinnen.' We moeten beseffen, dat Migchels zich in het regeringscentrum van de Bataafse Republiek bevond. Voor hem was het duidelijk wie de vriend en wie de vijand was. Sporen van een ontwakend nationalisme komen we ook tegen bij Pieter van Lelyveld toen hij van de landing hoorde. Hij maakte aanstalten om zijn vrouw en kinderen naar een veilige plaats te sturen. 'Ik zelve zal blijven en het gevaar tarten, want ik oordeel mijn eerste plicht mijn vaderland te redden, zorg voor hun, daar ik voor alle wensche te zorgen.'

De landing van de Engelsen op de kust van Noord-Holland was voor de 24 jarige J.C.C. Den Beer Poortugael een reden om naar de pen te grijpen. Hij schreef een fel pamflet, waarin hij de inwoners van de Bataafse Republiek opriep om gezamenlijk de invaller te bestrijden. Vervolgens vertrok Den Beer Poortugael als vrijwilliger in de Gewapende Burgermacht naar het front. We zullen hem daar nog tegenkomen in het krijgsgewoel van de slag bij Bergen.

Ook waren er diegenen, die het oorlogsgeweld verafschuwden. Toen Gerrit Honig 74 schuiten met militairen naar het front zag vertrekken stak hij zijn godsdienstige gevoelens niet onder stoelen of banken. 'Eene akelige aen schouwing voor ons, dat der selven om te vernielen en te verwoesten, en om de

Hendrik Keetell, 'Aantekeningen betreffende de Bataafse omwenteling. Voornamelijk binnen Utrecht. Door een ooggetuige 2 januari 1799 - 28 augustus 1799', *De Navorscher* 51 (1901), 49-62, aldaar 62.

Migchels, 23 augustus 1799,

P. van Lelyveld, 27 augustus 1799, Gemeente Archief Leiden, Familie Archief Hubrecht, inv. nr. 1180.

J.C.C. Den Beer Poortugael, *Aen de Bataven bij de inval der Britten*, (13 september 1799) Knuttel: 23046.

lieven heere zijn maaxsel en de ouders haaren kinderen, dien met veel moeyten en zorgen opgevoed te dooden.' Het principe van geweldloosheid was ook in deze tijd niet aan doopsgezinden vreemd.

Maar het oorlogsgeweld was niet de enige factor, die de houding van de bevolking bepaalde. Door de rekwisities en openlijke roof en plundering, waaraan alle partijen deelnamen vervaagde soms het verschil tussen vriend en vijand. In Bergen waren in september Franse militairen ingekwartierd. Over hun gedrag was het gemeente bestuur niet erg te spreken. De Franse 'troupe' leven alhier volstrekt niet als bondgenoten en vrienden, maar volsrekt als off derzelve als vijanden hier verschenen waren.'

In de stad viel het wel mee met hun gedrag. Maar daar werd het openbare leven compleet ontregeld door de aanwezigheid van al dat soldatenvolk. Op 1 september ontving Arend van Sanen een brief van zijn familie uit Alkmaar. Zijn oom en tante vertelden in deze brief, dat hun situatie bedroeft was en, 'dat de inkwartiering onophoudelijk was,..' Volgens Ruys was in heel Alkmaar alleen maar iets te verdienen voor de wijnkopers, brouwers, slaggers, bakkers, logementhouders en kroegbazen. De burgerij werd, volgens hem 'door de inkwartiering tot het gebeente afgeknaagd. Veelen hebben niets meer dan zij gaan, hebbende alles moeten verkopen om de soldaat te voeden, drie vierde deel onzer vrouwen zijn gevlucht naar elders.'

Aan de andere kant van het front waren de burgers er wat dat betreft niet veel beter aan toe. Aanvankelijk gedroegen de

Dagboek Gerrit Honig, 8 september 1799.

Stukken betreffende de vergoeding voor de schade geleden wegens inkwartiering, leveranties en oorlogsactiviteiten tijdens de oorlog van 1799, 13 september 1799, Regionaal Archief Alkmaar, Oud Archief der Gemeente Bergen tot 1813, inv. nr. 344. Zie voor een overzicht van de situatie in Bergen: H. Jellema, 'Strijd in 1799 kostte vier Bergenaren het leven', De Duinstreek, woensdag 16 oktober 1985.

Costerus, *Journal*, 7.

Ruys aan Lelyveld, zd.

Engelsen zich redelijk netjes. Zij betaalden tenminste voor hetgeen zij namen. De aanvalsmacht van Abercromby bestond geheel uit goed getrainde en gediciplineerde Engelse beroeps militairen. De Britse afdelingen, die later aan land gingen waren samengesteld uit eenheden van een burgermilitie. Deze eenheden waren slecht getraind en gedroegen zich ongedisciplineerd. Deze laatsten namen het niet zo nauw met de betaling van de goederen, die zij vorderden. Soms verzette de bevolking zich, met gevaar voor eigen leven. Albert Kaan, die zich in de Wieringerwaard bevond beschreef op 29 oktober een dergelijke veldslag. De Engelsen probeerden om bij hem de schapen uit de wei te halen. Samen met zijn knecht ging hij de plunderaars te lijf. 'Direct werd door één hunner op mij geschoten, dog derzele miste.' In de daarop volgende vechtpartij wordt Albert Kaan met de kolf van een geweer aan zijn hoofd verwond, zodat hij zijn verzet moest staken.

Tegen de bevolking werd daarnaast ook hard opgetreden. De boeren werden geprest om aan de batterijen te graven en om hun paarden en wagens ten behoeve van het leger af te staan. Erg ingenomen met al dat soldaten volk waren de boeren niet. De Engelse kapitein Bunbury herinnerde zich later nog precies op welke manier de boeren naar het invasie leger keken. 'The farmers and others within our lines lounged about with their pipes in their mouths, as sullen spectators of an unpleasant

Zie: Mackesy, *Statesmen at war*, 214. Door Nederlandse bronnen wordt dit gegeven bevestigd. Zie: Dagboek van N. Wentel, 27 augustus 1799. en Bijlagen van de Notulen van het Departementaal bestuur van Texel, 2 oktober 1799, No. 8, Rijks Archief Noord-Holland, Archieven van de gewestelijke besturen in Noord-Holland, 1799-1802, Departement van Texel, Notulen, netexemplaren, inv. nr. 136. waarin het gemeente bestuur aan het Departemantaal bestuur opgeeft, dat de inwoners van het plaatsje, onder zware bedreigingen 22 paarden aan de Engelsen hadden verkocht.

Grenville was van mening, dat de bevolking in opstand zou komen tegen de Franse bondgenoot. Hij verwachtte, dat het invasieleger nauwelijks behoefde te vechten. Grenville achtte het om deze reden onnodig om meer beroepsmilitairen in te zetten. Zie: Mackesy, *Satesmen at war*, 153-157.

Journal van Albert Kaan, 29 oktober 1799. Een fotocopie van het Journal van Albert Kaan was volgens J.J. Schilstra aanwezig in het archief van het hoogheemraadschap Noordhollands Noorderkwartier. Zie J.J. Schilstra, *De invasie van de Engelsen en de Russen in Noord-Holland in 1799 en de "Hondsbossche"*. *Zesde uitgave van "vrienden van de Hondsbossche*, (Alkmaar 1986), 15. Navraag leerde mij, dat dit archief, na een verhuizing bewaard werd in het Streekarchief Waterland (Purmerend). De fotocopie van het Journal van Albert Kaan bleek verloren te zijn gegaan bij de verhuizing van het archief van het hoogheemraadschap. Gelukkig bleek de heer J.P. Zuurbier (Castricum) nog over een afschrift van het Journal te beschikken. Hij was zo vriendelijk om aan mij een fotocopie toe te zenden van het Journal van Albert Kaan.

disturbance. They were willing enough to sell us their cattle and let us their boats at good prices, but otherwise they appeared passive and gloomy.' Een andere Britse officier wist over de bevolking het volgende te vertellen: 'We here very well received by the people of Hoorn, who came out of the town in their holiday clothes, with orange cockades in their hats.'

Maar in Hoorn was de Oranje partij dan ook sterk vertegenwoordigd. Ook droegen de burgers soms het oranje om niet in de problemen te komen met de bezetter. Als het gerucht ging, dat de Fransen in aantocht waren dan werd de oranje strik weer even gemakkelijk afgedaan.

Aan de andere kant van de scheidslijn werd ook hard opgetreden tegen de bevolking. Ook daar werden de boeren geprest tot het graven aan de batterijen en het doorsteken van de dijken. Er is nog een gedicht van:

'Er ging zaterdag vijf ruiters met hun paarden
de ganse Schermer door, met geweeren en met zwaarden
die dwongen daar het volk met vloeken en getier
"Ga delve met uw spaa en pakt u weg van hier!" '

Waarom werd er toch zo hard opgetreden tegen de burgers? Deels zal men dit uit praktische overwegingen gedaan hebben. Er was natuurlijk altijd behoefte aan goedkope werkkrachten. Maar er was nog een andere afweging. We moeten ook bedenken, dat het

H. Bunbury, *Narratives of some passages in the great war with France (1799 - 1800)*, (London 1927), 7.

'Recollections of the British Army, in the early campaigns of the revolutionary war', *The United Service Journal and Naval and Military Magazine Part 1* (1836), 181-191, en 322-346, aldaar, 185.

W.P. Kops, 'Hoorn tusschen twee vuren. September en oktober 1799', *Bijdragen voor de Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde. Nijhofs 4e reeks, derde deel* ('s-Gravenhage 1903), 47-102.

Journal van Albert Kaan, 31 augustus 1799.

Zie voor een beschrijving van de enorme schade aan het Noord-Hollandse landschap: Schilstra, *De inval van de Engelsen en de Russen in Noord-Holland in 1799 en de "Hondsbossche*.

Dit is een gedeelte uit een rijmkroniek, die een landbouwersknecht uit Dorregeest heeft geschreven. Zie: B. Voets, 'De burger moet het gelag betalen', *Noodholland. Tijdschrift gewijd aan de sociaal-culturele situatie in Noordholland* 14 (1969), 87-89, aldaar, 88.

te werk stellen van burgers een vorm van terreur was. Arend van Sanen bevond zich vanaf 4 oktober in Edam. Op 7 oktober kwam er een patrouille soldaten op de stad af. Het stadsbestuur, dat in de veronderstelling was, dat het Engelsen waren liet onmiddellijk de vrijheidsboom omverhalen. Toen de soldaten in de stad kwamen bleek het stadsbestuur zich danig te hebben vergist want de patrouille bestond uit Bataafse soldaten. De vrijheidsboom was het symbool van de Bataafse Revolutie. Met het omverhalen van dit symbool had Edam verraad gepleegd.

De volgende dag kwam er weer een grote groep soldaten op de stad af. Niemand in de stad begreep wat dit te betekenen had. Het ging uiteraard om een strafexpeditie en het stadsbestuur werd meteen in gijzeling gesteld. Ook de burgerij moest worden gestraft. Nu was dit was niet zo moeilijk. De naieve en nieuwsgierige burgers waren in grote getale naar de markt gekomen. De kanonnen moesten van de stadswal worden gehaald en de burgers werden met harde hand gedwongen om dat karwei op te knappen. Het harde optreden van het Bataafse leger jegens de bevolking is een aanwijzing, dat het leger de inwoners van Noord-Holland niet vertrouwde. Uit dit voorbeeld blijkt ook, dat de bevolking soms ook geen idee had van de politieke situatie waarin zij verkeerde.

Door de geruchten, die elkaar soms tegenspraken was het voor de bevolking ook moeilijk om haar houding te bepalen. Op 29 augustus zag Keetell in Utrecht de eerste vluchtelingen uit Holland, 'welke ons met allerhande tijdingen, zoo valsche als echte opvulden. Deze vluchtelingen wierden noch door verscheidene anderen opgevolgt, die weer andere oorlogsberichten meebrachten..De geruchten, die verspreijd wierden, waren zo verward, dat men kwalijk wist het waare van het valsche te onder-

Costerus, *Journal*, 13-14.

Zie: Migchels, 24 september 1799. Migchels was in de veronderstelling, dat heel Noord-Holland partij had gekozen voor de Stadhouder. In Hoorn was inderdaad een groot gedeelte van de bevolking op de hand van de invaller. Mogelijk dacht man in Den Haag, dat dit voor heel Noord-Holland gold.

scheiden.' Blijkbaar hadden de inwoners van Utrecht niet veel vertrouwen in het Bataafse leger want: 'Hetgeen alleen voor echt gehouden, was dat de Hollanders geslagen waren.'

Tijdens deze geladen sfeer deden ook de Orangisten een duit in het zakje. 'Men hoorde allerhande vertelsels, die niet wijinig door de Prinsgezeinden wierden aangedikt, en met vele valsche, ongegronde en aan hen behaggende uitstrooijfels opgepronkt.'

Door al deze tegenstrijdige geruchten ontstond een zekere scepsis bij de bevolking ten aanzien van de berichtgeving. Op 13 september kwam het bericht, dat de invaller Noord-Holland aan het ontruimen was. De vrijheidbomen werden al feestelijk verlicht. Maar 'wat wil't ongeluk, 't komt anders uijt, waar-door veelen ontevreden zijn, en anderen zien, men ze met open ogen fopt.'

De aanval van 10 september: Het morele dieptepunt

Brune had begin september zoveel versterkingen naar het front gedirigeerd, dat hij zich sterk genoeg voelde voor een tegenaanval. Hij was van plan om het invasie-leger uit de Zijpe polder weg te jagen. Deze aanval mislukte. De divisie van Daendels, die zich tijdens deze aanval te ver in vijandelijk gebied had gewaagd was genoodzaakt geweest om zich terug te trekken op haar uitgangspositie bij Oudkarspel.

Plotseling deed aldaar het valse gerucht de ronde, dat de Engelsen in aantocht waren. In paniek sloeg een groot gedeelte van het Bataafse leger op de vlucht en was Brune genoodzaakt

Hendrik Keetell, 'Aantekeningen betreffende de Bataafse omwenteling. Voornamelijk binnen Utrecht. Door een ooggetuige 28 augustus 1799 - 18 oktober 1799', *De Navorscher* 52 (1902), 455-479, aldaar 454.

Keetell, 'Aantekeningen betreffende de Bataafse omwenteling 2 januari 1799 - 28 augustus 1799', 62.

W.P. Costerus, *Journal*, 9.

om zijn andere eenheden terug te trekken. De Franse generaal was woest: 500 Franse soldaten zouden de aanval moeiteloos hebben weerstaan, terwijl 2.000 Bataven hier niet toe in staat bleken zo brieftte hij. In de krant werd uitgelegd, dat de hele zaak op een misverstand berustte en dat de aanstichter van het gerucht reeds gefusilleerd was. Ondanks dat bleef de indruk bestaan, dat het Bataafse leger in het zicht van de vijand op de vlucht was geslagen.

De vloot had zich overgegeven en nu had het Bataafse leger het er ook al niet zo best afgebracht. Het moreel in de Bataafse Republiek bereikte een dieptepunt. Ook de relatie met de Franse bondgenoot kwam op scherp te staan.

Schimmelpenninck schreef vanuit Parijs dat: 'Indien deze loop van zaken niet spoedig een gunstige keer neemt; indien onze Bataafse troupes niet spoedig het geluk hebben om door brillante successe, door hunne bravoure verworven, de dag aan dag zinkende glorie van ons land te herstellen, dan inderdaad zal onze geheele politieke waardije in het oog van onzen bondgenoot verdwijnen, en onze existentie als een onafhankelijke, zichzelf bestierend volk meer en meer precair worden.'

Mackesy, *Statesmen at war*, 216-220.

Schama, *Patriotten en bevrijders*, 464.

Binnenlandsche Bataafsche Courant maandag 16 september 1799.

Schimmelpenninck aan Van Der Goes 16 september 1799., H. T. Colenbrander, *Gedenkstukken der Algemeene Geschiedenis van Nederland van 1795 tot 1840. Derde Deel Rijksgeschiedkundige publikatiën 4 (GS 3. RGP 4)*, (Den Haag 1907), 442.

Hoofdstuk 4

De slag bij Bergen en het Nederlandse beeld van de Russen

Het plan

De Russische versterkingen, die in het oorspronkelijke plan bij Groningen aan land moesten gaan, kwamen in de week na 10 september aan in Noord-Holland. Het eerste Russische konvooi arriveerde pas op 15 september, terwijl het tweede konvooi al op 13 september Den Helder arriveerde. De strekte van de Russische troepenmacht bedroeg nu 15.500 man.

De Hertog van York had inmiddels ook Engelse versterkingen ontvangen. Hij achtte de tijd rijp voor de tegenaanval op de vijandelijke linies. De hertog had zijn aanvalsmacht daarbij in drie kolommen geformeerd.

De linkerkolom stond onder het commando van Abercromby en bestond geheel uit Engelsen. Deze kolom kreeg de opdracht om vanuit haar beginpositie bij Winkel naar Hoorn op te rukken. De kolom in het midden, die onder het commando van generaal Pulteny stond moest Daendels uit zijn stelling bij Oudkarspel en Broek op Langedijk verdrijven. De rechterkolom bestond vrijwel geheel uit Russen en werd aangevoerd door generaal Hermann. Deze kolom kreeg de opdracht om vanuit Petten via de Zanddijk en de Slaperdijk een aanval te ondernemen op de vijandelijke posities bij Kamp. Als deze opdracht uitgevoerd was, moest Hermann oprukken naar Bergen. In het plan van York zou de Russische opmars op de linkerflank ondersteund worden door Engelse troepen onder het commando van generaal Manners.

Als Abercromby Hoorn bezet had moest hij oprukken naar Purmerend. Vanuit deze positie was de Hertog van York in staat om Amsterdam te bedreigen. Amsterdam werd beschouwd als een belangrijk strategisch doel. Als de invaller in staat zou zijn

geweest om Amsterdam in te nemen, dan zou het leger van Brune in Noord-Holland in de val gezeten hebben.

De aanval

De operaties van Abercromby en Pulteny verliepen succesvol. Hoorn werd bezet en na een fel gevecht werd Daendels uit zijn stelling bij Oudkarspel verdreven. Toch begingen de Engelsen die dag een grote fout. Abercromby was namelijk in de veronderstelling, dat niet Amsterdam maar Alkmaar het einddoel was van de aanval op 19 september. Toen de Engelse generaal Hoorn ingenomen had deed hij geen poging om verder op te rukken.

De Russische aanval zou volgens plan om half vijf in de ochtendschemering moeten beginnen. Maar op de vroege morgen van die 19e september waren de Russen niet te houden. Zij vielen eerder aan dan gepland, terwijl het nog donker was. De Russische kolom stormde over de Slaperdijk en viel een vijandelijke batterij aan. In de duisternis vuurden de Russen op de eigen troepen en verloren in het begin van de aanval al een aanzienlijk aantal manschappen. In een verwarde toestand rukten de Russen op naar Groet. Nadat Groet veroverd was, splitste de Russische aanvalsmacht zich in twee colonnes op. De eerste colonne, die nu onder het direct bevel van Hermann kwam te staan zou door dwars de duinen oprukken naar Bergen. De tweede colonne kreeg de opdracht om eerst Schoorl te veroveren. Daarna zou ook zij door moeten stoten naar Bergen. De tweede colonne stond onder het commando van generaal Essen.

Ibidem, 254-259.

Ibidem, 273.

Ibidem, 263.

W.J. Knoop, 'De veldsag bij Bergen (19 september 1799)', *Jaarboek der Militaire Academie te Breda* 12 (1862), 66-104, aldaar, 81.

Schoorl werd door de Fransen zwaar verdedigd en om ieder huis moest gevochten worden. De burgers, die de moed hadden gehad om niet te vluchten en in hun huizen waren gebleven kregen het nu zwaar te verduren. Eén van hen was de predikant van de hervormde gemeente Simon Blom. 'Dien dagh 19 september waren wij te Schoorl ook in't grootste levensgevaar, de musketkogels, ook soms die van't kanon snorden overal, de glazen van de pastorij wierden grootdeels verbrijzelt; haast nergens vonden we ene veilige verblijf plaats. Een musketkogel streek geen 2 vinger breed mijn lijf voorbij.'

Nadat Schoorl was ingenomen trokken de Russen verder. Maar voor de burgers van Schoorl had het noodlot nog een verrassing in petto. De Russische soldaten, die achtergebleven waren in Schoorl, maakten van de gelegenheid gebruik om de burgers van het plaatsje eens flink uit te schudden. Voor de Schoorlse predikant maakten zij geen uitzondering. '10 à 12 maal wiert mij, dan van ene dan van de andere parthij Russen de bajonet op de borst gezet, 4 à 5 maal de haan overhalende gedrijgt het schot te geven. Alles geschiede op dat wij (want dit viel ook daarin onse dogter en meijd te beurt) maar geld soudon aan hun geven dan alles was ons reeds ontnomen.' Aan het eind van de dag zou de predikant naar Alkmaar vluchten en bij familie zijn intrek nemen.

Vanuit Schoorldam werd Schoorl heroverd op de Russen door de Frans Bataafse troepen. Waarschijnlijk onderging J.C.C. den Beer Poortugael bij deze gevechten de vuurdoop.

Uitvoerig levensbericht van den emeritus predikant Simon Blom door zijn eerwaarde zelve geschreven, Regionaal Archief Alkmaar, Duizend en één aanwinsten, inv. nr. 982.

Ibidem.

Bij zijn emeritaat zou de Schoorlse predikant geprezen worden omdat hij op 19 september zo lang op zijn post gebleven was. Zie: *Boekzael der geleerde waereld* 76 (Amsterdam januari 1803), 94-95.

J.C.C. den Beer Poortugael was ingedeeld bij het 2e Bataillon van het legioen Bataven. Ik heb niet kunnen ontdekken waar deze eenheid ingezet werd tijdens de slag bij Bergen. In zijn brief vermeld den Beer Poortugael, dat zijn eenheid steun kreeg van Dumonceau. Volgens Knoop was het Dumanceau, die de Frans Bataafse troepen bij Schoorldam kwam versterken en vervolgens de aanval op Schoorl leidde. Om deze reden vermoed ik, dat Den Beer Poortugael bij dit gevecht aanwezig was. Zie: Knoop, 'De veldslag bij Bergen', 84.

'Ons volk vuurde als bakovens...Tweemaal is mijn klein hoezarenpaerdje, dat ik hier gebruik om dienst te doen over een hoop lijken gestruikeld....'t heesch geschreeuw en gekerm overschreeuwde soms het gebulder van kanon en schietgeweer. Door wolken van damp streefden wij voorwaerts en menige kogel snorde langs mij heen: ik bleef bedaerd en hielt moed maer voelde met dat alles een teder menschelijk hart kloppen....Bij deeze gelgenheid overmeesterden ik en een onzer Rotterdamers een Russisch collonel, wien ik gevangen deed wegbrengen, zijn bebloede sponton heb ik tot een gedachtenis meegenomen.'

Nadat Schoorl veroverd was raakten de Frans-Bataafse troepen in gevecht met de eenheid van Manners. Manners wist na een fel gevecht Schoorl te heroveren. De Engelsen veroverden nu ook Schoorldam.

De Russische hoofdmacht werd op de weg van Schoorl naar Bergen zwaar op de linkerflank onder vuur genomen. Manners was op dat moment nog in het gevecht om Schoorl verward en was zodoende niet in staat om de Russische opmars te ondersteunen. Ondanks de zware tegenstand bereikten de Russen rond acht uur in de ochtend Bergen. Al hun reserves waren verslonden tijdens hun dodentocht op weg naar dit plaatsje en twintig minuten lang werd Bergen door de Russen geplunderd.

De Fransen, die Bergen bezet hielden trokken zich terug. Generaal Gouvion sloot met deze troepen de weg naar het zuiden af. Brune ontmoette Gouvion en de andere commandanten in de bossen ten zuiden van Bergen. Daar vernam Brune, dat de Russen

Een sponton is een korte lans met een enigszins ronde punt. Dit wapen werd veelal door officieren gebruikt.

J.C.C. den Beer Poortugael 21 september 1799. in: H. den Beer Poortugael, 'Fragmenten betreffende het militaire leven rond 1800', *Mars et Historia* 19 (1985), 32-35, aldaar, 33.

De brug bij Schoorldam was, tactisch gezien een belangrijk punt. Wie de brug in handen had kon via deze gemakkelijk versterkingen naar het front sturen. Later op de dag werd Schoorldam heroverd op de Engelsen.

Aalbers, *De huzaren van Castricum*, 293.

Mackesy, *Statesmen at war*, 266.

in een chaotische toestand verkeerden. Hij besloot om Bergen omvattend aan te vallen.

De verraste Russen hadden geen schijn van kans om deze aanval tegen te houden. Een gedeelte van hen, onder leiding van generaal Essen wist uit te breken en vluchtte naar het Noorden. De Engelsen, die inmiddels bij Schoorlдам doorgebroken waren deden nog poging om hen tot staan te brengen. Dit was tevergeefs. De Russische aftocht was niet meer tegen te houden.

Maar een groot gedeelte van hen zat bij Bergen in de val. Ongeveer 1.500 Russen sneuvelden op deze dag. Er werden 1.300 Russische soldaten krijgsgevangen gemaakt. 'Het moet wel een singuliere vertoning zijn geweest deze Russen gevangen te zien nemen, wijl de Engelsen hun hadden wijs gemaakt, dat wanneer zij gevangen raakten' zij allen 'gequillottineerd wierden, waarom zij alle knielden en in een bittere houding naar de hals weesen, omdat zij niet spreken konden', aldus Migchels, die in Den Haag kort daarop van de overwinning hoorde. Ook generaal Hermann werd krijgsgevangen gemaakt. Veel Russen vluchtten naar de duinen en er zou nog dagenlang jacht op hen worden gemaakt.

Toen de hertog van York hoorde van het Russische débâcle, besloot hij om de gewonnen posities op te geven. Abercromby trok zich terug uit Hoorn en ook de stelling bij Broek op Langedijk en Oudkarspel werd opgegeven. En zo was de aanval tot grote woede van de Engelsen op een mislukking uitgelopen. Zij gaven namelijk de Russen de schuld van de nederlaag.

De Engelsen verloren die dag 1.414 manschappen terwijl de Russen 3.067 man verloren. Daarvan waren 1.300 krijgsgevangen gemaakt. Brune verloor 3.427 manschappen en 2.591 van hen waren afkomstig uit het Bataafse leger zodat de Franse verliezen ongeveer 850 man bedroegen. Zie: Mackesy, *Statesmen at war*, 274.

Migchels, 20 september 1799.

York aan Henry Dundas, 20 september 1799, *GS 3 RGP 4*, 1070.

De geruchten

Na de aanval verspreidden zich allerlei geruchten over het gedrag van de Russen. Deze fase van de geruchten is voor historici moeilijk grijpbaar. Daar geruchten steeds worden doorverteld veranderen zij voortdurend van inhoud. Als een verhaal wordt opgeschreven dan ligt de inhoud daarvan vast.

Toch is de historicus afhankelijk van deze "versteende" geruchten en gelukkig hebben een aantal soldaten en burgers de moeite genomen om vast te leggen hetgeen zij te horen kregen tijdens die eerst dagen na de grote slag.

Ook komen we beschrijvingen van krijgsgevangenen tegen. Deze krijgsgevangenen moesten namelijk zo snel mogelijk van het front verwijderd worden. In eerste instantie werden de krijgsgevangenen naar Alkmaar gebracht. Vanuit deze plaats werden zij naar Haarlem overgebracht. Via Amsterdam, Utrecht en s'Hertogenbosch belandden de krijgsgevangenen uiteindelijk in Rijssel. Veel burgers waren dus in staat om de Russen met eigen ogen te zien. Eenheden van de Gewapende Burgermacht kregen de opdracht om de krijgsgevangenen tijdens het transport te bewaken.

Voor de burgers, die zich in de buurt van het oorlogsgeweld bevonden, was donderdag de 19e september een bewogen dag. Jan Hendrik Ruys was al vanaf vijf uur in de morgen op. 'Naar de vestingen gaande gaven mijne ogen en ooren aan mij de jammerlijkste voor uitzigten. Het scheen als of den vijand op alle pointen sterk door drong, te Bergen wierd hevig gevogten dus Schoorl, Camp en Groet bereids verlaaten. Ontmoedigd begon Ruys zijn koffers reeds in te pakken.

Tegen 10 uur 's ochtends zag hij hoe de eerste Russische krijgsgevangenen in de stad werden gebracht. 'Dit wekte mij op

Dit is de stadswal aan de west zijde van Alkmaar. Dit gedeelte van de wal is nog in tact en wordt gevormd door de Molenbuurt, de Geest en de Clarisissen Buurt.

en gaf eenige neiging tot informatie.' Op dat moment leerde Ruys, dat de Russen bij Bergen verslagen waren en dat er een groot aantal krijgsgevangenen in Alkmaar ondergebracht zouden worden.

Aanvankelijk overheerste er bij de burgers een gevoel van medelijden toen zij de Russische krijgsgevangenen zagen. Deels werd dit veroorzaakt doordat de Russen slecht gekleed waren. Maar er was nog een andere reden. Ruys zag de krijgsgevangenen Russische officieren, die veelal bij de gegoede burgers en in logementen werden ondergebracht. 'Zij zijn zeer verbaasd over de vriendelijke behandeling en beklagen zich zeer over de Engelsen, ja verbitterd op de zelve om redenen dezen hun in het heetste vuur der Fransen hadden gezonden en hun hadden diets gemaakt, dat wanneer zij gevangen wierden door ons dadelijk doodgeschoten wierden.'

Hadden de Engelsen dit werkelijk aan de Russen verteld? Zeker is dit niet. Zoals we gezien hebben maakte ook Migchels over dit onderwerp al een opmerking. In de zeer uitgebreide studie van Mackesy komt dit fenomeen in ieder geval niet aan bod. Volgens Ruys was het gerucht afkomstig van de Russische officieren. Deze officieren hadden inderdaad voldoende kennis van de Franse en ook de Duitse taal om met de burgers van gedachte te kunnen wisselen. Zo kreeg de nieuwsgierige Ruys een kans om de met Russische generaal Hermann te spreken. 'Hij spreekt redelijk goed Frans, zag er voor een man van 60 jaaren zeer goed uit. Hij had veel het air van een seregant der invalldes, hij is generaal en chef der geheele divisie geweest

Ibidem.

Ibidem.

Mackesy, die vooral de gevolgen van de Tweede Coalitie oorlog voor de Engelse buitenlandse en binnenlandse politiek beschrijft, heeft naar zijn eigen zeggen geen gebruik kunnen maken van de Grenville papers. Deze brieven afkomstig van deze belangrijke Engelse staatsman zouden mogelijk een licht op deze zaak kunnen werpen. Zie: Mackesy, *Statesmen at War*, x.

Deze legereenheid was speciaal opgericht voor soldaten, die tijdens gevechten dermate waren verwond, dat zij voor de rest van hun leven invalide waren.

en stond pars in rang met Abercrombie.' De Russische generaal kon zijn nederlaag maar moeilijk verwerken. Toen Brune hem uit beleefdheid voor een diner uitnodigde, sloeg hij dit aanbod af: 'de man had de bokkenpruik op en hield zijn kamer.' Hermann gaf aan de Engelsen de schuld van de nederlaag.

De gewone manschappen werden in de kerk ondergebracht. 'De Russen zijn over het algemeen zeer klijn en dik van perzoon, slegt gekleed zeer beleefd en beschroomd. De meeste sliepen zeer gerust en lagen even als de lammeren bij ons op de markt. Bij de inkomst van hun in de kerk maaken zij een kruis en vallen op de knieën, de Engelsen zijn meest alle forsche kerels.' en 'het dankbaar gedrag wegens de goede behandeling door de gemeene boven hunne verwagting is groot, ja persten mij een traan uit de ogen, toen ik heden avond in de kerk was.'

Waarom de Russen een kruis sloegen en op de knieën vielen is niet duidelijk. Het kan betekenen, dat velen van hen op dat moment nog dachten, dat zij ter dood gebracht zouden worden. Ook was het mogelijk, dat zij op deze manier bij het betreden van de kerk uiting gaven aan hun godsdienstige gevoelens. Zekerheid over dit alles is nu eenmaal niet te verkrijgen. Met de gewone Russische soldaten heeft waarschijnlijk niemand van de burgers gesproken. Niemand kon hen immers verstaan.

De Russen werden door Ruys vergeleken met lammeren. En zij waren als onschuldige lammeren naar de slachtbank geleid. De Russen waren dus volgens Ruys het slachtoffer van de Engelsen. Ook pinkt hij een traan weg bij het zien van hun dankbaarheid vanwege de goede behandeling die zij kregen tijdens hun krijgsgevangenschap. We moeten ons realiseren dat deze man al vanaf vijf uur op was en een groot gedeelte van de dag in

Ruys aan Lelyveld, na 21 september 1799 z.d.

Ibidem.

Vermoedelijk in de Laurens kerk.

Ruys aan lelyveld, 20 september 1799 z.d.

spanning had gezeten vanwege het naderend oorlogsgeweld. Mogelijk zijn het tranen van opluchting. Aan de andere kant was hier ook een journalist aan het woord. Door zijn tranen te beschrijven gaf Ruys aan zijn brief een dramatische lading.

De tamelijk positieve beschrijving van de Russische krijgsgevangenen stelde Ruys in de ochtend van de twintigste september op schrift. Volgens zijn eigen zeggen deed hij dit rond tien uur. Om 12 uur pakt hij zijn pen weer op. De lammeren blijken zich slecht gedragen te hebben want: 'staande de tijd, dat de Russen meester van Camp, Schoorl en Groet waren hebben zij alles totaal uitgeplunderd en stuk geslagen. Het tin en koper, in denkbeeld dat het goud en zilver was aan stukjes gemaakt en in haare zakken verborgen. 2 boeren met hunne bajonetten, die verbasend lang en breed zijn doodgestoken en met hunne zabels, die ongemeen groot zijn gewond.' Eigenlijk kon Ruys het zelf maar moeilijk geloven, dat de onschuldige lammeren zich zo slecht gedragen hebben want hij besluit met: 'dit alles is waarheid waar voor ik repondeere.' Hoe Ruys aan deze informatie kwam is niet duidelijk. Mogelijk heeft hij gesproken met soldaten of met vluchtelingen. In ieder geval heeft hij wel met de boeren gesproken, die de gewonde soldaten naar Alkmaar moesten vervoeren. Deze boeren wisten hem te melden, dat het nauwelijks mogelijk was om de weg van Schoorl naar Bergen te passeren. Deze weg was namelijk bezaaid met de lijken van gesneuvelde soldaten.

Nadat Ruys dit alles had gehoord veranderde zijn mening over de Russen. 'God bewaard ons hoep ik voor een inkomst der Russen of Engelsche want het staaltje boven aangestipt bemoeidigd gants niet.'

Ibidem.

Ibidem.

Ibidem.

Ibidem.

De neiging om hogere machten aan te roepen was niet aanwezig bij Laugé, toen hij op de avond van de 21ste september in Haarlem hoorde van de wreedheden, die de Russen begaan hadden in Noord-Holland. Waarschijnlijk was deze Laugé dezelfde persoon, waarmee Ruys vanaf 3 september in correspondentie stond. Laugé was predikant van de Waalse gemeente te Haarlem en hoofdredacteur van de Haarlemsche Courant.

Dat de Russen geplunderd hadden wist hij op de avond van de 19e september al. Laugé had dit namenlijk gehoord van Michiel Johan de Lange. Deze Michiel de Lange was commandant van een afdeling van de Alkmaarse gewapende burgermacht. Zijn afdeling kreeg de taak om de eerste zending Russische krijgsgevangenen naar Haarlem te begeleiden. Deze Michiel de Lange was ook de schoonzoon van niemand minder dan de Schoorlse predikant Simon Blom. De Lange deelde aan Laugé mede, dat zijn schoonvader 'door hen beroofd is van zijn goud en zilver, gelijk ook zijn dogter zijnde de goede lieden het verder onheil ontvlucht. Verhalen over wreedheden waren op dat moment dan nog niet bekend bij Laugé.

Op de avond van de 21ste september kwam hierin verandering en voor het eerst dook hier de naam op van een slachtoffer. 'Deezen avond ontvangen wij hier op van alle kanten tijding, dat zij (de Russen) het te Schoorl, Groet, Camp en Bergen het beestachtig gemaakt hebben, dat zij verscheiden menschen hebben vermoord en de huizen uitgeplunderd. Onderanderen hebben zij te eenen Hoogvorst te Schoorl, die in de Roomsche kerk gevlugt was deerlijk omgebracht. Desselfs dochter met

Zie: Ruys aan Lelyveld, 3 september 1799.

H.H. Roëll, 'Genealogie der Geslachten Coster en Blom', *Maandblad van het Genealogisch Heraldiek genootschap: De Nederlandsche Leeuw* 18 (1900), 163-166., aldaar 165.

Laugé aan het Uitvoerend Bewind 21 september 1799, Algemeen Rijksarchief Tweede afdeling (ARA II); Archieven van de overheid 1795-1813, Archief van het Uitvoerend Bewind, Ingekomen stukken bij de Agent van Oorlog, inv. nr. 239, 23 september 1799 No. 19

Dit was Dirk Hoogvorst, die één van de twee burgemeesters van Schoorl was. Zie: R.P. Goettsch, *Schoorl een mooi en rustig dorp met een rijk veleden*, (Alkmaar z.d.), 81.

Dit is mogelijk Neeltje Hoogvorst.

hun in het duin gevoerd, dezelve beestachtig geschonden en daarna vermoord. De zoon van dien ongelukkige man ligt zwaar gekwetst te Alkmaar; deeze is het gelukkig nog ontkomen. Een schoenmaker te Bergen, die weerloos op zijn bed lag, hebben zij mede vermoord en zeer vele anderen, zo dat de meeste menschen alle van daar gevlucht zijn.'

Laugé reageerde woedend toen hij van dit alles hoorde en schreef een brief op hoge poten aan het Uitvoerend Bewind. Hij drong aan op een onderzoek om zodoende bewijzen op tafel te krijgen. Dan zou het Uitvoerend Bewind in staat zijn om 'ten spoedigsten die gruwelen aan de Natie in eene krachtige doch eenvoudige proclamatie bekend te maken'.. want.. 'dan kan de verdwaalde Prinsman en lauwe Patriot weeten wat hem over het hoofd hangt als zulk één bende van dieven en moordenaars doorbreekt. Mischien kan het teweeg brengen, dat al wat weerbaar is zich wapend en dat Noordsch gebroed bestrijdt.'

Laugé probeerde dus om met zijn beeld een bepaald effect te bereiken. Namelijk: dat de hele Natie zich achter de Bataafse zaak zou scharen. Hij vond, dat daarbij ingespeeld moest worden op de angst van de burgerij voor roof en moord. Ook gaf hij door middel van zijn brief uiting aan zijn morele verontwaardiging. 'Alleen wenschte ik de geheele Natie te kunnen inboezemen het gevoel, dat mij op dit ogenblik doorvloeit..' ,zo deelde hij mee aan het Uitvoerend Bewind.

Laugé moet hier Jan Janz. Zwartsluys bedoelen, die de schoonzoon van Dirk Hoogvorst was. Hij zou aan zijn verwondingen bezwijken. Zie het Lidmatenboek van de Hervormde gemeente te Schoorl, Regionaal Archief Alkmaar, Archief van de Hervormde gemeente Schoorl, inv. nr. 3, 19 september 1799.

Dit moet de Bergense schoenmaker Sijmon Schipper zijn. Regionaal Archief Alkmaar, DTB Bergen, inv. nr. 17, 30.

Laugé aan Uitvoerend Bewind, 21 september 1799.

Inderdaad is een dergelijk onderzoek ingesteld. Het resultaat, dat bij dit onderzoek bereikt zou worden kunnen we op zij minst opmerkelijk noemen. Hierover later meer.

De Russen werden in deze periode gerekend tot de Noordse volken. Het begrip Oost-Europa ontstond overigens pas in de loop van de 19e eeuw. Zie: H.Lemberg, 'Zur Entstehung des Osteuropabegriffs im 19. Jahrhundert. Vom "Norden" zum "Osten" Europas', *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* 33 (1985), 48-91.

Laugé aan Uitvoerend Bewind, 21 september 1799.

Evenmin veel goede woorden had den Beer Poortugael over voor de Russen toen hij van de geruchten hoorde. Op 21 september bevond hij zich te Alkmaar. Net als Ruys had ook hij de Russische krijgsgevangenen gezien. 'De Russen zijn naer volk en hebben schier geen kledren aen 't lijf. Zij zien er nog wel 80 procent slechter uit als de de gemeenste Franschen. Zij zijn wreed en plunderziek hebbende in Schoreldam kinderen aan hunne lange bajonetten geregen en gruwelijke wreedheden aen vrouwen en meisjes gepleegt. Schoreldam is tot de grond toe afgebrand. Wee ons zoo zij immer in ons Vaderland drongen.'

In Alkmaar bleef het gonzen van de geruchten. Zo ontving op 22 september Arend van Sanen een brief van zijn familie uit deze stad. Daarin vertelde zijn oom, 'dat de Russchen veele wreedheden uijtoeffende.' Er volgde geen commentaar van Arend van Sanen op dit bericht zoals bij Laugé en den Beer Poortagael het geval was. Hij gaf alleen maar weer wat hij vernam.

'De Russen hebben bij hunne retraite wreed gehandeld, waar zij zijn doorgesepasseert,..' volgens een soldaat uit het Bataafse leger, die op 23 september vanuit Alkmaar een brief aan zijn familie schreef. Over de uiterlijke verschijning van de Russen, was de soldaat al evenmin te spreken: 'de Russen zijn in postuur dik geset, dog zeer lomp int gaan. Zij hebben aan groene rokken, dog zeer gemeen, er zijn er veel die hebben groote roode mutsen op gelijk als een bisschop;..' De pruisische uniformen van de Russische grenadiers waren blijkbaar aan hem opgevallen.

Op 23 september nam ook Gerrit Honig te Zaandam kennis van de gebeurtenissen. Volgens hem kwamen op de 22 september

Den Beer Poortugael, 21 september 1799.

Costerus, *Journal*, 10.

H.A. Baerken 23 september 1799, J.K. '3 brieven van het oorlogs terrein 1799 en 1800', *De Navorscher* 58 (1909), 576-579, aldaar, 578.

Ibidem.

'de vluchtelingen van Schoorl en verhaalden, dat daar en in te Schoorldam alles was gestolen, geplundert, gedoot en eijndelijk verbrand' was. Gerrit Honig was één van de weinigen die ook meedeelde waar hij zijn informatie vandaan had. Blijkbaar hadden vluchtelingen uit Schoorl op de 22 september Zaandam bereikt. En deze vluchtelingen waren dus ook verantwoordelijk voor het verspreiden van geruchten.

De geruchten waren dus in hevigheid toegenomen tussen 19 en 13 september. Dat iedereen gedood was in Schoorl mogen we, zoals later nog zal blijken betwijfelen. Mogelijk leek dat zo in de verwarring en de chaos, die nu eenmaal aanwezig zijn tijdens een gevecht. Eigenlijk gaven de vluchtelingen met hun overdreven verhaal aan, dat zij in een verschrikkelijke situatie verzeild waren geweest op de 19e september.

Jacob Honig Janzoon bevond zich op 23 september te Amsterdam. Daar ontmoette hij in een coffiehuis een man, die de dag daarvoor in Amsterdam was aangekomen. Deze man had het slagveld van Bergen bezocht. 'hij had bij zig Russies papier, dat omtrent was als de Franse assignate, doch niet zoo mooy, hij had ook een ringkraag van een officier van de Russen, als ook Russies gelt, welke ik altemaal gezien heb.' Eigenlijk is het niet zo interessant wat hij hier opgeschreven heeft als wel het feit, dat hij het opgeschreven heeft. Blijkbaar had deze Zaandammer belangstelling voor voorwerpen afkomstig uit het verre en magische Rusland.

Plotseling waren ook in Amsterdam 'de gerugten algemeen, dat de Russen en de Engelsen het slegt gemaakt hadden op de plaatsen daar ze in geweest hadden en uitgeschreeven waren.'

Dagboek Gerrit Honig, 22 september 1799.

Waardepapier, dat door de Fransen gebruikt werd als betaalmiddel.

J. Honig Jansz.', 'De landing van het Engels-Russische leger in Noord-Holland (september-oktober 1799)', 357.

Ibidem. Met uitgeschreeven wordt hier waarschijnlijk uitgedreven bedoeld.

Deze geruchten hadden alles te maken met het verschijnen van een extra editie van de Amsterdamsche Courant.

De pers neemt de fakkel over

De fase waarin de pers de berichtgeving over de wandaden van de vijand overnam, is een fase met een geheel eigen problematiek. De redacties van de kranten waren nu in staat om inspiratie op te doen uit een heel scala geruchten. Maar in de pers werd ook een beschuldigende vinger naar de Engelsen uitgestoken. Ook zij zouden wreedheden begaan hebben jegens de burgerbevolking. Daarnaast werden aanvankelijk de beschuldigingen in zeer algemene termen gesteld. Later kreeg de pers meer oog voor details en concrete beschuldigingen, waarbij ook de namen van de slachtoffers genoemd werden. Het meest fascinerende fenomeen is, dat nu voor het eerst de beschuldigingen werden tegengesproken. Niet door de vijand, maar door de bevolking en de pers zelf. Laten we terugkeren naar Amsterdam op maandag 23 september 1799.

Daar verscheen op die dag een extra editie van de Amsterdamsche Courant. In deze editie werd door middel van twee artikelen eens flink uit de doeken gedaan hoe de vijand zich op de 19e september had gedragen.

In het eerste artikel werd het gedrag van de Russen te Schoorl beschreven. Ook werd dit bericht van het nodige commentaar voorzien. Volgens de krant was dit artikel afkomstig van een inwoner van Schoorl zelf. Deze zou het op 21 september in zijn woonplaats geschreven hebben.

Er werd aan de lezers uitgelegd, dat het plaatsje tot driemaal toe werd hernomen door de Russen. Op de momenten, dat de Russen meester van het dorp waren, 'gingen zij aan het plunderen, moorden, afpersen van geld, zilver, horologiën en

alles wat hen voorkwam.' Nadat 'die barbaren' alles gestolen hadden volgens de krant, smeekten de bewoners om het behoud van hun leven. Op dat moment 'klom bij de Russen de boosheid ten top! of, misschien moest de aan hun gegeven order worden uitgevoerd. Geene zwangere vrouwen, geene jonge dochters, geen onoozle kinderen, geene oude grijsaards, konden het leven behouden behouden. De eerste wierden in het gezigt hunner mannen en vaders, op de verschrikkelijkste wijze, onteerd, en zo wel aan hunne lusten als aan hunne wraak, opgeöffert; en vervolgens, wat aan het geweld der bajonetten overbleef, wierd, of doodgeschoten of althans deerlijk mishandeld, zo dat'er daarvan onderscheiden menschen, zwaar gewond, op wagens, naar Alkmaar vervoerd zijn.' Volgens de krant was dit bericht door een inwoner van Schoorl zelf geschreven. De Russen hadden gruwelen bedreven 'meer aan beesten als aan menschen eigen; gruwelen en wandaden, waarvoor de natuur schrikt, waarvan de menschheid beeft!'

De krant liet zien, dat de vijand onder valse voorwenselen op de kust was geland en reageerde daarbij op de invasieproclamties, die de Engelschen verspreid hadden na de landing. 'Zodanig is de verlossing, welke de Noordsche volkeren ons aanbrenge! Zodanig is het herstel der godsdienst, het welke de manifesten van den Stadhouders en den Engelschen generaal beloofd hebben.' Ook werd ingespeeld op de angst van de burgers. 'Wie beeft niet, als hij dit alles hoort! en herdenkt, welk het lot der inwooners van die plaatsen zijn zal, die, is de oorlogskans voor de vijand gelukkig, in zijne handen vallen.'

De Franse soldaten werden in de krant voorgesteld als heiligen. Zo werd in deze editie van de Amsterdamsche Courant een Franse huzaar beschreven, die de gewonde burgers van

Amsterdamsche Courant, extra editie, maandag 23 september 1799.

Zie hoofdstuk 2.

Amsterdamsche Courant, extra editie, maandag 23 september 1799.

Schoorl bij hun tocht naar Alkmaar begeleidde. De burgers boden hem hiervoor een geldstuk aan. De Franse soldaat nam het geldstuk pas na lang aandringen aan.

Eigenlijk werden hier de Fransen beschreven zoals zij zich zouden moeten gedragen en niet zoals zij zich werkelijk gedroegen. Wellicht hadden ook geruchten over het slechte gedrag van de Franse troepen de redactie bereikt. Aan de Fransen werd hier een spiegel voorgehouden. Zij moesten zich dienstbaar opstellen volgens de redactie. In feite was hier sprake van verkapte kritiek op de bondgenoot.

In de Amsterdamsche Courant van 23 september werd een brief geplaatst, die afkomstig was van generaal Brune. In deze brief deed de Franse generaal verslag van de gebeurtenissen op de 19e september. 'De Engelsche en Russische armée heeft de grootste buitenspoorigheden gepleegd in de dorpen, welke zij gedurende het gevegt hadt bezet, de beklagenswaardige Bataafsche landlieden zijn met vrouwen en kinderen in hunne huizen vermoord of verbrand; verscheiden dorpen staan nog in brand. De Engelschen hebben zich in het bijzonder door hunne wreedheid onderscheiden.'

Wat wilde de Franse generaal met zijn beschuldigingen aan het adres van de Engelsen eigenlijk bereiken. Tijdens de fase van de geruchten was immers de beschuldigende vinger uitsluitend naar de Russen uitgestoken. Waarschijnlijk wilde hij de herinnering aan de gebeurtenissen van 1795 levend houden. In 1795 hadden de Engelsen immers ook plunderend en rovend het grondgebied van de Republiek verlaten. Waarschijnlijk dacht de Franse generaal, dat de inwoners van de Bataafse Republiek om deze reden open stonden voor dergelijke beschuldigingen.

De brief van generaal Brune, was volgens het opschrift gericht aan het Uitvoerend Bewind en in de Bataafse regeeringskringen had zich inmiddels ook het één en ander afgespeeld.

Daar had men met een gevoel van opluchting kennis genomen van het bericht van de overwinning. De brief van generaal Brune werd tijdens de vergadering van het Uitvoerend Bewind op 20 september behandeld. De Franse generaal liet zich roemend uit over de verdienste van de Bataafse troepen tijdens de slag bij Bergen. Van deze lovende woorden werd gretig kennis genomen door het Uitvoerend Bewind. De vrijwilligers uit de Bataafse burgermacht zouden 'zich door ijver en moed hebben onderscheiden.' Ook volgens Migchels had Brune de gewapende burgermacht geprezen. 'Den generaal en chef roemt zeer het gedrag der burgers, vermits zij't eerst zijn geweest die den Russen met gevelde bajonet hebben geattaqueerd.'

Waarom werd er toch zo'n belang gehecht aan de prestaties van de gewapende burgermacht? Het leger van burgers vertegenwoordigde het nationale element in het Bataafse leger. De gewapende burgermacht was het symbool van de onafhankelijkheid van de Bataafse Republiek.

Na de overgave van de Bataafse vloot en de slechte prestaties van het Bataafse leger op 10 september was het prestige van de Bataafse Republiek immers danig geslonken. Nu het Bataafse leger en vooral de gewapende burgermacht goede prestaties hadden geleverd in de ogen van de Franse generaal, leek de onafhankelijkheid van de Bataafse Republiek tegenover de Franse bondgenoot veilig gesteld. Schimmelpenninck schreef vanuit Parijs aan Valckenaar: 'Eindelijk, mijn waarde collega, kan een Bataaf dan wederom de oogen opslaan: eindelijk is eene aaneenschakeling van rampen en schande ten minste voor eene gedeelte door eene brillante overwinning, grootdeels door de Bataafsche troupes verworven, uitgewischt.'

Notulen Uitvoerend Bewind, 20 september 1799, ARA II, Uitvoerend bewind, inv. nr. 63, 20 september 1799 No. 49.

Migchels, 20 september 1799.

Schimmelpenninck aan Valckenaar, 24 september 1799, GS 3. RGP 4, 548.

Ook had Schimmelpenninck met een adjudant gesproken, die Brune naar Parijs had gestuurd. 'Hij gaf, staande in een kring van een groot aantal Fransche officieren, en in presentie van een lid van't Directoire den grootsten lof aan de Hollandsche troupes;..' Dit kon volgens Schimmelpenninck toch moeilijk genegeerd worden. Hij gaf tegenover het Directoire uiting van zijn ongenoegen over het feit, dat Brune zoveel zeggenschap had over het Frans-Bataafse leger. Het Directoire gaf daarentegen aan Schimmelpenninck de verzekering, dat het de onafhankelijkheid van de Bataafse Republiek ten allen tijde zou respecteren.

De goede prestaties van het Bataafse leger en vooral die van de gewapende burgermacht leken dus de onafhankelijkheid van de Bataafse Republiek te garanderen tegenover de Franse bondgenoot. Het zou dus nuttig kunnen zijn om de gewapende burgermacht te versterken. De bevolking van de Bataafse Republiek werd daarom opgeroepen om massaal dienst te nemen bij de burgermacht. De geruchten over de wreedheden van de vijand kon het Uitvoerend Bewind bij een dergelijke oproep goed gebruiken. Deze gruwelverhalen zouden volgens het Bewind een extra motivatie betekenen voor de burgers om dienst te nemen.

De gruwelverhalen waren ook nog om een andere reden interessant voor het Uitvoerend Bewind. Aan de Prinsgezinden zou nu getoond kunnen worden, dat zij met een bondgenoot in zee waren gegaan die zich beestachtig gedroeg. 'Het is te hopen, dat die goede Prinslui andere oogen mogen krijgen, met agterlating van alle parthijzugt, met waare vaderlanders de handen in een slaan, en alle voor hun behoud zoeken te zorgen op dat zij zig hun wangedrag niet te laat beklagen.'

Waarschijnlijk om de bevolking van te voren wat op te warmen werd op 24 september in de Bataafsche Courant alvast

Ibidem.

Schimmelpenninck aan van der Goes, 27 september 1799, *GS* 3. *RGP* 4, 550.

Migchels, 24 september 1799.

een beschrijving van de Russische krijgsgevangenen weergegeven. Deze beschrijving, die afkomstig was uit Haarlem was niet erg vlijend voor de Russen. 'Een groot aantal nieuwsgierigen, ook van elders is de Russische krygsgevangenen in de St. Jans Kerk komen zien. Men had vooraf, gelijk eerst by vergroting, nu by verkleining die menschen beschreeven; maar de waarheid is, dat zy er zeer grof en gerammasseerd uitzien, veelal forsche koppen met kroes hair hebben, om de oogen, den baard en borst ruig zyn, en over't geheel een uitzicht vertoonen, dat harten, die zich aan zagte gevoelens van menschelykheid gewijd hebben schrik en afkeer moet inboezemen. Met één woord, zy zien er uit als barbaren, gelijk zy inderdaad zyn. En de Russische reuk, of (laaten wy liever zeggen) stank is zo ondraagelyk, dat men er byna door in zwym valt.'

Werden de Engelse krijgsgevangenen net zo afgeschilderd? In de Binnenlandsche Bataafsche Courant niet want: 'Aan de kleeding kan men de Russen ook van de Engelschen onderkennen. Die der eersten is over het algemeen zeer slegt, of liever, in plaats van kleederen hebben zy veelal vodden om het lyf; terwijl de Engelschen vry wat beter zyn uitgedoscht. Zo onbeleefd als die gasten by hunne meesterschap zyn, zo slaafsch zyn zy nu by hunne overmeestering. Volgens het verhaal van reizigers, die een transport gevangenen op den weg van Alkmaar tegen kwamen en uit hun rytuig stapten, om hen te bezigtigen, namen meest allen zeer onderdanig de hoeden of mutzen voor hen af. De Engelschen, by wien de nationale trotsheid niet ligt geheel wordt uitgedoofd, deden dit merkelyk kaariger dan de anderen.'

Er zijn een aantal interessante ontwikkelingen waar te nemen als we deze beschrijvingen onder de loep nemen. In de eerste plaats lag de ontzagwekkende reputatie van het Russi-

Binnenlandsche Bataafsche Courant, dinsdag 24 september 1799.

Ibidem.

sche leger nu aan diggelen. Daarnaast gedroegen volgens Ruys de Russen zich beschroomd en beleefd. In de Bataafsche Courant werd hun gedrag juist slaafs en onderdanig genoemd. Hetzelfde gedrag werd dus heel verschillend geïnterpreteerd. Ook riep de slechte kledij van de Russen geen medelijden meer op. Integendeel; zij verwekte nu slechts afschuw. De Engelsen waren beter gekleed en daarom maakten zij een betere indruk. Was dat laatste de enige factor, die hier een rol speelde of zien we hier een bevestiging van oude vooroordelen? Werden de Engelsen als beschaafde mensen beschouwd en de Russen nu eenmaal als barbaren? We komen hier later nog op terug.

Nu het publiek kennis had kunnen nemen van deze "feiten" kon de oproep voor de gewapende burgermacht in de krant geplaatst worden. Deze oproep zou vergezeld gaan van de nodige gruwelverhalen.

Over welke informatie beschikte het Uitvoerend Bewind daartoe en hoe werd deze informatie gebruikt? In de eerste plaats beschikte het Uitvoerend Bewind al over de eerder genoemde brief van generaal Brune. Deze werd in de Bataafsche Courant van 23 september geplaatst. Overigens evenals in de Amsterdamse Courant op persoonlijke titel van Brune. De al eerder besproken brief van Laugé werd op 23 september ontvangen. In de notulen van het Uitvoerend Bewind vinden we de schoenmaker uit Bergen terug. Ook Dirk Hoogvorst werd op deze plaats vereeuwigd. Daarnaast werd ook vermeld, dat de dochter van Dirk Hoogvorst door de Russen meegenomen was naar het duin en daar door hen was geschonden en vervolgens vermoord. Ook de verhalen over plundering ontbreken niet op deze plaats.

De ontzagwekkende reputatie van het Russische leger zou pas na 1813, nadat Russische troepen de Fransen uit Westeuropa verdreven hadden weer herstellen. Zie: Naarden, 'Dutchmen and the European Image of Russia before 1917',

Binnenlandsche Bataafsche Courant, maandag 23 september 1799.

De tekst in de notulen luidt: '... en is gelezen een misieve van den Burger J.F. L'augé, geschreeven te Haarlem den 21 dezer loopende maand inhoudende een gedetailleerde opgave der gruwelen en onmenselijkheden door de Russische troupes in Noordholland gepleegd en speciaal, dat de Russen te Schoorl, Groet, Camp en Bergen verscheiden menschen hadden vermoord en in de huizen uitgeplunderd, dat

Migchels deed op 24 september een boekje open over het gedrag van de Russen in Noord-Holland. 'Zij hebben in t'gezicht der Hollandse armee een meisje verkracht, daarna wreed vermoord en vervolgens op de bajonetten in triumpf rondgedragen 't welk ook alles in woede heeft doen ontbranden' Zoals we gezien hebben kwam Den Beer Poortugael op 21 september ook al met een dergelijk verhaal op de proppen. Het gerucht, dat kinderen op bajonetten waren gestoken, door de Russen, was dus vermoedelijk afkomstig uit het Bataafse leger.

Het Uitvoerend Bewind beschikte dus over voldoende informatie. Of dit alle informatie was, waarover het Bewind beschikte is niet zeker. Het verhaal van Migchels komen we bijvoorbeeld niet tegen in de notulen of bij de ingekomen stukken van het Uitvoerend Bewind. Het is best mogelijk, dat er nog meer geruchten de ronde deden in Den Haag, die niet op deze plaatsen zijn vastgelegd.

In de Bataafsche Courant van 25 september werd "openheid van zaken gegeven". Eerst werd een beschrijving van de enorme verwoestingen, die plaats hadden gevonden op de 19e september ten beste gegeven. Zo was Crabbedam geheel afgebrand en in Schoorl, Groet, Schoorldam en in de Langedijken waren een aantal huizen verwoest. 'Maar deze jammerlyke dikwyls noodwendige gevolgen van den oorlog zyn niets, in vergelyking van het geen de deerniswaardige ingezetenen geleeden hebben van den opzettelyken moedwil eenes baldaadigen en wreedten vyands, en van yselyke gruwelen, gepleegd door de Russen, welke ons door onze godsdienstige en menschlievende geloofs en bondgenoten zyn toegezonden. Men had zo gaarne, ter liefde der menschheid aan deze snoodheden getwyfeld; doch zy worden, van alle zyden,

zij onder anderen eenen Hoogvorst te Schoorl, die in de Roomsche kerk gevlugt was deerlijk omgebragt, desselfs dochter met hun in het duin gevoerd en geschonde en daarna hadden vermoord, dat zij een schoenmaker te Bergen, die weerloos op zijn bed lag en nog andere mede hadden vermoord. Notulen Uitvoerend Bewind, 23 september 1799, ARA II, Uitvoerend Bewind, inv. nr. 63, 23 september 1799 No. 19.

Migchels, 24 september 1799.

Hiermee werden de Engelsen bedoeld.

maar al te zeer bevestigd, door het eenparig getuigenis van militairen, burgers en landlieden. De zo even genoemde dorpen, als mede Bergen, hebben 'er de deerlykste ondervinding van gehad. Men kan het getal der in koelen bloede vermoorde mannen, vrouwen en kinderen niet juist begrooten, doch het is talryk. Op hunne oude wyze hebben kinders aan bajonetten gereegen en in de lucht gestookt, vrouwen geschonden, aan bomen gekneveld, de borsten afgesneden, met vuur gezengd, meisjes van 12 jaar verkracht, verscheidene van deeze weerlooze sexe mee naar de duinen gesleept, en, God weet hoe, aldaar met hen geleefd. ...Kortom, het is de oorlog der oude Noormannen, uit woeste eeuwen, (reeds gelukkig in vergeetboek geraakt) dien deeze ontmenschte vijand vernieuwd heeft.'

In de krant werd ook gewezen op het feit, dat de Russen geen onderscheid maakten tussen Prinsgezinden en Patriotten. De Russen verstonden de taal van het land niet volgens de krant. 'Alles, wat hun voorkomt, is vijand, en wordt als zodanig behandeld. Het bidden en kermen helpt niets. Enkele Russische officiers zijn 'er die Duitsch spreken, maar dan veinzen zy niets te verstaan.'

Naast dit bericht werd een proclamatie afgedrukt, die gericht was aan het Bataafse volk. In deze proclamatie werden de burgers opgeroepen om dienst te nemen in de Gewapende Burgermacht. 'Vliegt dan te wapen, Bataafsche burgers! Vervult, versterkt en bezielt onze legerbenden; onder het aanvoeren van moedige en ervaren opperhoofden, aan de zyde van hun, die reeds geleerd hebben, onze woeste vijanden te overwinnen, ..' In de proclamatie werd ook aandacht besteed aan de gruweldaden van de Russen. 'Groote God! moeten het dan barbaren zyn, die noch krygswetten, noch menschelykheid eerbiedigen; die in bloed en traanen zig baaden; voorwien moord en vrouwenschennis een geoorloofd tydverdrijf zyn; wier reeds op uwen grond gepleegde gruwelen om wraak en verdelging roepen; moeten deeze

den godsdienst en vrede in ons midden brengen?' Het zag er volgens de krant niet best uit, als het Engels-Russisch leger in staat zou zijn om door te dringen naar de rest van de Bataafse Republiek, 'Of zyt gy de toneelen van afgryslykheid en vernieling vergeeten, door de eerste aangericht, toen zy, vyf jaaren geleden' voor dezelfde zaak vochten, vroeg de krant aan haar lezers.

De gruweldaden werden dus in de krant beschreven om de burgers op te roepen om dienst te nemen in de Gewapende Burgermacht. Maar het was niet alleen vanwege deze pragmatische redenen, dat de daden van de vijand in een kwaad daglicht werden gezet. We moeten dergelijke berichten ook zien als een uiting van woede en morele verontwaardiging. Eigenlijk proeven we hier iets van de sfeer, die er in Den Haag moet zijn ontstaan nadat de geruchten bekend werden over het slechte gedrag van de Russen. De toonzetting in de Bataafse Courant was zeer fel. De Russen werden beschreven alsof zij perverse kinderverkrachters en moordenaars waren. De Engelsen kregen de morele verantwoordelijkheid voor het gedrag van de Russen toegeschoven. Zij waren het immers geweest, die de Russen naar de Bataafse Republiek gestuurd hadden. Van de beschuldigingen, die geuit waren door de Russische officieren aan het adres van de Engelsen werd ook dankbaar gebruik gemaakt. Volgens de Bataafse Courant schreeuwde generaal Herman 'de trouweloosheid, de verradery en lafhartigheid der Engelsen uit' en 'De Russische krygsgevangenen betuigen, dat zy wel wenschten, dat hunne cameraden derzelve onthaal wisten; dat zeker allen tot de Franschen en Bataven zouden overkomen, en die trouwlooze Engelsen verlaaten.'

De bewijzen

Met het verschijnen van de Bataafsche Courant op 25 september bereikte de propagandacampagne een hoogtepunt. De krant had immers gesuggereerd, dat de Russen talloze burgers hadden vermoord. Het werd nu zaak om de gedane beweringen met bewijzen te staven.

Aan welke eisen moest een dergelijk bewijs eigenlijk voldoen? In de Bataafsche Courant van 24 september werd daarover het volgende gezegd: 'Men is beezig, met de verschrikkelijke omstandigheden by een te vezamelen, en door egte bewyzen of door onwraakbaare getuigenissen te staaven,..' De krant moest het dus hebben van getuigen verklaringen. Verschillende instanties deden een poging om aan dergelijke getuigen verklaringen te komen. Zo werd in de vergadering van het Departementaal bestuur van Texel op 25 september het voorstel gedaan om de gemeente besturen van de plaatsen Schoorldam, Oudkarspel, Krabbendam, Bergen, Groet, Schoorl, Hargen en Kamp aan te schrijven. Volgens het voorstel zouden deze besturen moeten worden gelast om aan het Departementaal bestuur 'ten allerspoedigste authentieke opgaave in te zenden van het gehouden gedrag, zoo door de Russische als Engelsche rooverbenden binnen hunlieden gemeentes.' Om een niet nader genoemde reden werd een besluit over deze zaak uitgesteld. Eerst op 25 oktober werd het voornemen ook daadwerkelijk uitgevoerd. Het uitstel op 25 september had waarschijnlijk te maken met het feit, dat er op dat moment al een ander onderzoek gaande was.

De chef van de staf van het Bataafse leger, generaal-majoor van Boecop, verzocht aan het gemeente bestuur van Bergen om een proces verbaal over het gedrag van de Russen op 19 september op te stellen. Het gemeente bestuur besloot om aan

Binnenlandsche Bataafsche Courant, dinsdag 24 september 1799.

Notulen van het Departementaal bestuur van Texel, 25 september 1799, Rijks Archief in Noord-Holland, Archieven van de gewestelijke besturen in Noord-Holland 1799-1802, Departement van Texel 1799-1802, inv. nr. 91, 25 september 1799 No. 13.

dit verzoek gehoor te geven en op 25 september werd het proces verbaal opgesteld.

Het gemeente bestuur van Bergen deelde mee; 'dat 7 à 8 huizen totaal zijn uitgeplunderd door de Russische troupes, dat een burger is gesneuveld en twee geblesseerd en eene, welke door de Russen is vervoerd voor als nog word vermist.' en 'dat geene mishandeling aan enige personen door de Russen is geschied, dog dat't geene 'twelk van goud en zilver bij iemand bevonden wierd, door hun beroofd is.'

Het gemeente bestuur van Bergen beweerde dus, dat niemand door de Russen was mishandeld op de 19e september. Dit is een opmerkelijke conclusie want Laugé had immers op 21 september al beweerd, dat een schoenmaker te Bergen, die weerloos op zijn bed lag door de Russen was vermoord.

De Bergense schoenmaker was inderdaad om het leven gekomen tijdens de grote slag op 19 september. In het begraafregister van Bergen vinden we zijn naam terug. Op '19 september is Sijmon Schipper schoenmaker alhier in de Kerkbuurt met de inval der Russische troupes in't dorp aan de gevolgen zijner bekoomene wonden overleden'

Waarschijnlijk was het aan het gemeente bestuur al op 25 september bekend, dat Sijmon Schipper omgekomen was tijdens de slag bij Bergen. In het begraafregister werd namelijk vermeld, dat de Franse generaal Gouvion op verzoek van enige burgers een kist ter beschikking had gesteld voor de begrafenis van de van de Bergense schoenmaker. Deze begrafenis vond op 20 september, dus een dag na de slag bij Bergen plaats. De burgers, die Sijmon Schipper hadden begraven op 20 september waren op dat moment buiten levensgevaar en hadden dus geen reden om te vluchten. Zij zijn in staat geweest om het gemeente bestuur in te lichten. Met de gesneuvelde burger, waarvan in het proces

Notulen van de vergaderingen van het gemeente bestuur van Bergen, 25 september 1799, Regionaal Archief Alkmaar, Oud Archief van de Gemeente Bergen tot 1813, inv. nr. 10.

verbaal sprake was, werd dus waarschijnlijk Sijmon Schipper bedoeld.

Het probleem is, dat het niet zeker is, dat het gemeente bestuur wist op welke manier Sijmon Schipper omgekomen was. Als er al burgers getuige van het drama waren geweest dan waren deze zeer waarschijnlijk wel gevlucht. In het proces verbaal werd de term gesneuveld gebruikt. Ook de uitdrukking 'aan zijn bekomen wonden overleden' maakt het er niet duidelijker op. Misschien gaf het gemeente bestuur door middel van deze uitdrukkingen te kennen, dat zij inderdaad niets over de ware toedracht wist.

Maar er is nog een andere mogelijkheid. Zoals al eerder werd vermeld had het gemeente bestuur van Bergen al op 13 september geklaagd over het slechte gedrag van de Franse troepen. In het proces verbaal werd ook een opmerking geplaatst over dit gedrag: 'dat verder de geleeden schaade, zoo als't plunderen van vele huizen door de Franse troupes is veroorzaakt.' Was het gemeente bestuur van Bergen werkelijk van mening, dat de Fransen zich veel slechter hadden gedragen dan de Russen? Op 13 september was reeds vermeld, dat de Franse troepen zich gedroegen alsof zij de vijand waren. Van een vijand werd dus min of meer verwacht, dat hij zich slecht gedroeg. Van de vijand verdroeg de bevolking dus meer dan van de bondgenoot. Het gemeente bestuur had de mogelijkheid van het proces verbaal aangegrepen, om zich vooral nog eens te beklagen over het gedrag van de Franse troepen. Door het wan-gedrag van de Franse troepen was het verschil tussen vriend en vijand vervaagd. De inwoners van Bergen hadden dus geen behoefte om mee te werken aan het propaganda offensief.

Volgens het begraafregister van Bergen was Sijmon Schipper niet de enige burger, die op 19 september het leven liet.

Ook de 18 jarige Reinier Groot kwam om het leven. Hij werd 'door een Russisch soldaat op't Zanegeest dood gestoken,..'

Hier werd dus toegegeven, dat een burger door de Russen was gedood. Waarom werd dit op 25 september niet in het proces verbaal vermeld?

Het is mogelijk, dat het bij het gemeente bestuur nog niet bekend was, dat Reinier Groot omgekomen was. We moeten ons in dit verband realiseren, dat het Zanegeest in 1799 nog buiten de dorpskern van Bergen lag. Vermoedelijk heeft het gemeente bestuur van Bergen pas later kennis genomen van de dood van Reinier Groot.

Het gemeente bestuur van Bergen verleende geen medewerking aan het propaganda-offensief. Ondanks dit gegeven was de Amsterdamse Courant op 27 september in staat om met concrete beschuldigingen voor de dag te komen.

Op die dag verscheen de krant met een extra editie. In een uitgebreid artikel werd beschreven hoe de burgers om het leven waren gekomen. De krant vermeldde, dat in de editie van 23 september slechts een voorlopige beschrijving gegeven was van de wreedheden, die gepleegd waren door de Russen en de Engelsen. 'Thans voegen wij hier bij het volgend meer omstandig bericht, hetwelk door ooggetuigen bevestigd, daarvan de waarheid nog nader aan het licht zal brengen.'

Het artikel begint als volgt: 'Deed het verhaal der gruwelen, door de Engelsen en Russen te Schoorl gepleegd, alle harten, die eenig menschelijk gevoel hebben, sidderen en de hairen te berge rijzen, moesten Antje Peerenboom en haar man Dirk Hoogvorst, een zeventig jaarige grijsaard, benevens des-selvs gehuwde zoon Jan Zwartlint en zijne huisvrouw Neeltje Hoogvorst met wonden overladen den geest geven.'.. 'Pieter

DTB Bergen inv. nr. 17, 30.

Het Zanegeest is nu een wijk van Bergen.

Amsterdamsche Courant, extra editie, vrijdag 27 september 1799.

Blom, reeds drie weken met de dood worstelende, heeft men, met de bajonet doorstoken, dood op het ziekbed vinden liggen.'

Volgens de krant waren onder andere twee vrouwen en een kind omgekomen. 'De een zynde de vrouw van Jan Veldhuis, was met een bajonet doorstoken en half naakt blyven leggen. De andere, zynde de vrouw van Abraham de Jaager, was met de bajonet aan het hoofd gestoken.'

De gevoelige lezer of lezeres werd door de krant niet gespaard. 'Een zekere Jacob Schotvanger te Kamp, welke zyn vrouw wilde beveiligen tegen de gewelddadigheid van een Engelsche officier wierd doodgestoken, terwijl zyn vrouw genootzaakt wierd, in het bloed van haaren man liggende, hunne gevloekte ontugt te voldoen.' Niet alle slachtoffers werden bij name genoemd. 'Een man, aan de muur vastgespijkerd, terwijl men zyn vrouw verkrachtte, wierd met bajonetsteken vermoord, waarna de vrouw insgelyks met wonden overladen den geest gaf.'

De Russen en Engelsen werden in één adem genoemd. Zij werden een vijand genoemd, 'die de barbaarsche eeuwen der oudheid op' het grondgebied van de Bataafse Republiek had doen herleven. Zowel de Engelsen als de Russen gedroegen zich dus als barbaren. De krant vermeldde ook de namen van de slachtoffers. De gruwelen zouden zijn gepleegd te Groet, Argen, Kamp en Schoorl. Over de slachtoffers van Bergen werd in dit artikel geen woord gerept. Waren de inwoners van Schoorl wel bereid om openheid van zaken te geven?

De Bataafse Courant liet zich ook niet onbetuigd in deze fase van de propagandaslag. Op 28 september verscheen in de krant een kort artikel, dat volgens de aanhef opgesteld was in Akersloot op 24 september. 'De Engelschen en Russen gedragen zig in de Zyp allergruwelykst. Eén man hebben zy in de schoorsteen opgehangen en eene weduw met drie kinderen moorddaadig

Volgens de krant werd ook het huis van de predikant van Schoorl T. Rampe door de vijand geplunderd en werd de predikant zelf bedreigd met de dood. De schoolmeester van Groet, die (volgens de krant) een bekend voorstander van Oranje was, werd op het kerhof door de Engelschen gemolesteerd. Verder kwamen om: de vrouw van Pieter Zwaavel met haar kind en Jan Daalenberg. Gewond raakten: Jan Hoogvorst, de kastelein van Schoorl Floris Kuiper, Dirk Nierop en Klaas Jonker.

omgebracht' en 'Te Schoorl is een burgemeester in het huis van den pastoor doodgestoken, en de pastoor zelf met zyne dienstmeid, niet dan met moeite ontvlugt.' Ook op deze plaats werd de burgemeester van Schoorl genoemd.

Voor het eerst wordt duidelijk waar het verhaal over de dood van Dirk Hoogvorst vandaan kwam. De pastoor van Schoorl was waarschijnlijk in de buurt, toen hij werd omgebracht. Ook de brief van Laugé wijst hierop. Laugé vermeldde immers, dat Dirk Hoogvorst naar de Roomse kerk gevlucht was en daar was gedood door de Russen. Mogelijk is pastoor zelfs ooggetuige geweest van dit drama. Wie was eigenlijk op dat moment pastoor van de parochie te Schoorl?

Simon Blom vermeldt, dat hijzelf tot twee keer toe de politieke regering had helpen veranderen te Schoorl. 'De laatste reijs door het volk ten dienste opgeroepen, sijnde aangesteld nevens den Roomsch priester.... Willemsen om dit wigtig stuk te dirigeren.' De pastoor had zich dus in 1795 achter de Bataafse Revolutie geschaard. Het handschrift in het doopboek van de katholieke gemeente is in de periode tussen 1795 en 1799 onveranderd gebleven. Willemse was dus in 1799 nog pastoor van Schoorl.

De pastoor was dus een revolutionair. Daarnaast hadden de Russen Dirk Hoogvorst vermoedelijk voor zijn ogen gedood. De pastoor zou zijn woede over dit feit op een heel speciale manier tot uiting brengen. Op 19 september was namelijk ook één van zijn parrochianen omgekomen. De pastoor tekende zijn naaam op in het doopboek voorzien van het nodige commentaar: Op de buitengewoon fatale dag van de 19e september zijn door de invasie van de Anglo-Russen 15 van onze inwoners gewond of gedood, onder deze laatsten was er één katholiek: Reier Pie-

Binnenlandsche Bataafsche Courant, zaterdag 28 september 1799.

Dus zowel in 1787 als in 1795.

Beknopt levensbericht van den emeritus predikant Simon Blom.

DTB Schoorl inv. nr. 3, 332-333.

terse Kruijf uit Buitenduin bij Schoorldam wiens buik door een op moord en doodslag beluste Moscovische soldaat met een loden kogel, op een gemene en wrede manier totaal doorboord is. Het is ook waarschijnlijk, dat de pastoor woedend was over het feit, dat één van zijn parochianen om het leven was gekomen.

Was iedereen in Schoorl een dergelijke mening toegedaan? Onder de leden van de Hervormde gemeente vielen slachtoffers. De al eerder genoemde burgemeester Dirk Hoogvorst was één van hen. Dominee Simon Blom schreef het volgende bij zijn naam in het lidmatenboek van de Hervormde gemeente: 'gesneuveld bij de inval der Engelsen en Russen 19 september 1799'. Ook Jan Jansz. Zwartsluis was gesneuveld volgens de Schoorlse predikant. Simon Blom liet dus duidelijk in het midden wie de dader was. Waarschijnlijk heeft dit te maken met het feit, dat de predikant zelf geen getuige is geweest van eventuele moordpartijen. In de brief van Laugé van 21 september werd immers vermeld, dat de Russen alleen maar geplunderd hadden bij Simon Blom. Verhalen over wreedheden waren op de avond van de 19e immers nog niet bekend bij Laugé.

Toch blijft het merkwaardig, dat de Schoorlse predikant zich zo op de vlakte houd. Hij was immers op 19 september naar Alkmaar gevlucht en daar gonsde het van de geruchten. Het is zeer waarschijnlijk, dat Simon Blom kennis van genomen heeft van deze geruchten. Ik kan niet anders dan concluderen, dat de predikant geen geloof heeft gehecht aan alle verhalen die in Alkmaar de ronde deden.

Simon Blom was niet de enige in Schoorl, die zich zo op de vlakte hield. In het begraafregister van de gemeente Schoorl vinden we, zoals al eerder vermeld slechts de naam van

De tekst, die in het latijn is opgesteld luidt: '19 septembris fatali hac die multi invasione Anglo-Russorum ex incolos nostris sunt vulnerati 15 que interfecti inter hos posteriores solus erat Catholicus Reier Pieterse Kruijf ex Buitenduin prope Schoorldam cujus venter ab exitiabili Muscovita militi glande plumbea perfide proterve et excomposito transforatus est.' Regionaal Archief Alkmaar, DTB Schoorl inv. nr. 3, 333. Ik wil op deze plaats mijn vader Ds. J.W. Broersma bedanken voor het maken van een vertaling van deze tekst.

één van de slachtoffers terug. Het betreft hier Pieter Blom, die volgens de Amsterdamse Courant op zijn sterfbed was vermoord door de vijand. In het begraafregister is hierover het volgende te lezen: '19 september 1799, overleden Pieter Blom.' Het is dus zelfs hier niet duidelijk of het om een oorlogsslachtoffer gaat.

Zowel de inwoners van Schoorl als die van Bergen deden dus geen duidelijke uitspraak over de kwestie van de oorlogsslachtoffers. Zij gaven de vijand om verschillende redenen het voordeel van de twijfel. Drong er ook iets van deze twijfel door tot de landelijke pers?

Op 30 september was de commissie van de Bataafse Courant, die de moordpatijen moest onderzoeken in Schoorl aanwezig. Blijkbaar hadden de leden van deze commissie met de inwoners van Schoorl gesproken. Over de Russen zegt de krant het volgende: 'Het opgehangen tafereel van derzelve barbaarsheid is over het geheel maar al te juist getroffen, doch echter een weinig te hoog gekleurd. Zy hebben ongetwijfeld ongehoorde wreedheden uitgeoeffend, . . . , maar alle de gruwelen, welke men hen te laste legt, zyn ten minsten hier niet bekend, en mogelyk de enkele wandaden van eenige weinigen.'

Zoals al eerder is vermeld, had de krant op 24 september een uiterst negatieve beschrijving gegeven van de Russische krijgsgevangenen in Haarlem. Deze beschrijving werd nu teruggenomen. 'De schrikbaarende beschryving, welke men van de Russen gegeven heeft, is merkelyk vergroot. Wy hebben hier ook gelegenheid gehad om die menschen van naby te zien, en hen over het algemeen gevonden van eene gewoone lengte, wel gespierd, en bruin van aangezigt; maar voor het overige hebben zy niets, dat vrees kan inboezemen dan aan bloodaarts.'

De krant ging zelfs nog verder, want zij stak haar bewondering voor het uithoudingsvermogen van de Russische soldaten

DTB Schoorl inv. nr. 8, 96.

niet onder stoelen of banken. 'Het blijkt uit alles, dat zy zeer gehard moeten zyn: zelfs den vyfden en zesden dag na de slag heeft men verscheiden gekwetsten uit de bosschen, die, zonder verbonden te zyn, al dien tyd, sommigen met een enkel stuk scheepsbeschuit tot voedsel, anderen met niets, in den regen zyn blyven liggen, 't welk een ander zou bestorven zyn. Gister is 'er nog één uit het bosch opgehaald, en hier opgebracht, die tien dagen alleen van bladen en kruiden geleefd had; doch deeze was ongekwetst.'

De reacties

Hoe werd er door de bevolking op de berichtgeving gereageerd? Werd er geloof gehecht aan de verhalen over de wreedheden van de Russen en de Engelsen?

De pastoor van Castricum had zo zijn twijfels. Hij vond in ieder geval, dat de Engelsen en de Russen zich goed gedragen hadden tijdens de slag bij Castricum, die op 6 oktober plaatsvond. En al hadden de Engelsen en de Russen ook geplunderd, 'gelijk men zegt, dat ze op andere plaatsen retireerende ook gedaan hebben, zulks was in te schikken, want zij kwamen als vijanden.' De pastoor wond zich vooral op over het feit, dat de Franse en Bataafse troepen in Castricum hadden geplunderd.

Tijdens de slag bij Castricum kwam ook een burger om het leven. Het betrof de 14 jarige Neeltje Groentjes. Deze was; volgens het begraafregister van Castricum 'door eenen Rus in

Ibidem. Er zij meer bronnen, die dit gegeven bevestigen. H.A Barken merkt op 23 september vanuit Alkmaar het volgende op: 'men heeft een Rus die geblesseert was in 't bos vinden leggen bij een boom en at den schaal van den boom voor den honger.' Zie J.K., '3 brieven van het oorlogsterrein 1799 en 1800', 578. Ook Ruys maakt hier na 21 september een opmerking over: 'gisteren zijn noch eenige Russen gevangen binnen gebracht, de zelve worden van tijd tot tijd door den honger (dit is ook een scherp zwaard) uit de Bergerbosschen en duinen, alwaar zij gevlugt zijn gejaagd; er zitten er noch zeer vele in;..' Zie Ruys aan Lelyveld, na 21 september 1799,

Zie voor een uitgebreide beschrijving van de slag bij Castricum: W. Steemman, 'De slag bij Castricum', in: S. de Jong ed., *Op zoek naar Castricums verleden*, (Castricum 1992), 101-126. Ook in het werk van Deelen wordt de nodige aandacht aan deze slag besteed. Zie: D. van Deelen, *Historie van Castricum en Bakkum*, (Schoorl 1981) 122-135.

Korte beschrijving van den slag bij Castricum door pastoor Bommer, 6.

de kelder, waar zij gevlucht was, doodgeschoten.' Ook in het verslag van pastoor Bommer komen we een beschrijving van deze gebeurtenis tegen. Volgens de pastoor was Neelje Groentjes in een kelder 'door een Rus doodgeschoten, meenende, dat er Franschen in de kelder gevlucht waren.' De daad van deze Rus werd dus niet veroordeeld door de pastoor. Integendeel; pastoor Bommer verontschuldigd juist het gedrag van de Russische soldaat. De pastoor veranderde dus niet van mening door toedoen van de geruchten.

Jacob Honing Janz. ging op 11 oktober naar Castricum om het slagveld te bezoeken. Hij zag een huis, dat volledig uitgeplunderd was. In het huis zat een Russische soldaat, 'die gekwetst was, welke daar pas was ingedragen. Derzelve had van zondag af den 6 dezer in een boschje gelegen; hij had bij zig kaas, brood en appelen, doch gebruikte er weinig van;' Deze Rus werd dus niet neergezet als een monster. Hij werd heel nuchter beschreven.

Hij was niet de enige ramptoerist, die het oorlogsgebied bezocht. Vanuit Zaandam vertrokken op 22 oktober 1799 vier Zaan-dijker Kooplieden naar het oorlogsgebied om de verwoestingen eens in ogenschouw te nemen. Hun reisdoel was Schoorl. Maar toen zij door de Koedijker vaart voeren was de wind zo voordelig, dat het gezelschap besloot om door te varen. Zonder het te beseffen kwamen zij in het gebied, dat na de wapenstilstand van 18 oktober beheerst werd door de Russen. Toen het gezelschap bij een schans aankwam werd aan hen duidelijk gemaakt, dat zij moesten aanleggen. 'Met grootste bevreemding zagen wij, dit eene Russche voorpost was,.. Tusschen de 20 en 30 grenadiers kwamen uit de schans, posterende zich aan de buitenkant, hetwelk voor ons ene treffende vertooning maakte. Zij

Regionaal Archief Alkmaar, DTB Castricum inv. nr. 8, 124.

Korte beschrijving van de slag bij Castricum door pastoor Bommer, 3.

'De landing van het Engels-Russische leger in Noord-Holland (september-oktober 1799), 364.

konden ons, even min als wij hen verstaan.' Een officier kwam naar voren. 'Deze sprak Fransch en hoog-Duits, waarmede wij iets konde terrecht komen.' Samen met een soldaat probeerde de officier er achter te komen wat het gezelschap eigenlijk kwam doen. 'Deze hadden beiden eene vriendelijkheid in hun voorkomen en gedragingen. Het kwam ons voor zij met ons waren begaan, doch onze komst zoo vreemd vonden dat zij ons ontslag niet dorsten overnemen.' De Russen werden ook hier niet als monsters weergegeven. Integendeel; zij gedragen zich juist vriendelijk. Had de propaganda dan helemaal geen effect gehad? N. Wentel kreeg op 25 september bericht van haar familie uit Den Helder. Bij haar neef waren 25 Russische soldaten ingekwartierd; ' 't is; dis maar op, of zij slaan alles aan stukken' Aanvankelijk had zij, zoals al eerder is vermeld positief over de Engelsen geschreven. Op 29 september hoorde zij van de nederlaag van het Engels-Russische leger bij Bergen. De Russen 'hebben zig ook zeer slegt gedragen in de dorpen, de menschen vermoord, geplundert. Maar wat kan men van zulk woest volk anders verwagten. Hoe is't mogelijk en overeen te brengen, dat een nacie als de Engelse, die zeggen als vrinden te komen, zulk woest volk in ons land stuere om het zelve te verwoesten.' N. Wentel reageerde dus op de invasie proclamatie, die de Engelsen hadden verspreid na de landing. Zij veranderde haar mening over de Engelsen toen zij hoorde van de verhalen over de wreedheden. Hoe zij aan deze verhalen kwam is helaas niet duidelijk. Had de geruchtenstroom op 29 september Texel bereikt? Of had N. Wentel de krant gelezen? Zij kan de verhalen in ieder geval niet van haar familie in

'Avontuur van vier Zandijker kooplieden tijdens de landing van het Anglo-Russische leger in Noord-Holland in september-oktober 1799', *De Zaende* (1949), 321-333, aldaar, 322.

De Russen vertrouwden de zaak blijkbaar niet. De schrijver van het verslag werd voor verhoor meegenomen naar het hoofdkwartier. Na veel vijven en zessen werd het gezelschap de volgende dag weer vrijgelaten.

De laatste Russische versterkingen waren op 24 september in Den Helder gearriveerd. Het betrof hier ongeveer 1.800 man. Zie: Mackesy, *Statesmen at war*, 238.

Dagboek van N. Wentel, 25 september 1799.

Alkmaar gehoord hebben. Op 29 september deelde N. Wentel mee, dat zij al sinds vijf weken niets van haar familie uit Alkmaar gehoord had.

Hoe was het eigenlijk gesteld met de inwoners van Schoorl en Bergen? Op 2 februari 1800 werd in de Hervormde kerk te Schoorl weer de eerste kerkdienst gehouden. Simon Blom had tijdens deze dienst, 'met ene korte verklaring en bredere toepassingen naar tijdsomstandigheden en gebeurde voorvallen geschikt, ons onderhouden over de woorden van Job I vers 21..' In Job I wordt de vrome en rechtvaardige Job op de proef gesteld. Zijn leven mocht hij behouden, maar zijn gezondheid, zijn familie en zijn rijkdom werden hem ontnomen. In vers 21 zegt Job temidden van al deze ellende: 'Naakt ben ik uit mijner moeders buik gekomen, en naakt zal ik daarheen wederkeren'...daarna sprak hij de onsterfelijke woorden: 'De Heere heeft gegeven en de Heere heeft genomen; de naam des Heeren zij geloofd.'

We weten niet hoe de Schoorlse Dominee deze tekst heeft geïnterpreteerd. In het kerkdagboek vinden we niets terug over zijn exegese. Toch zal de predikant aangevoeld hebben wat er in zijn gemeente speelde na de dramatische gebeurtenissen van 1799. Hij was tijdens de invasie al bijna 40 jaar predikant van Schoorl. Naar mijn mening vangen we hier een glimp op van de manier waarop de bevolking de gebeurtenissen verwerkt heeft. Een zeker godsdienstig fatalisme zal hen daarbij niet vreemd geweest zijn. De Schoorlse predikant heeft vermoedelijk met zijn preek op de één of andere wijze geprobeerd om het verwerkingsproces van de bevolking te beïnvloeden.

Bergen werd na de slag op 2 en 3 oktober door Engelse en Russische troepen bezet. Deze bezetting duurde tot 8 oktober.

Kerk dagboek Hervormde gemeente 1757-1804, 2 februari 1800, Regionaal Archief Alkmaar, Archief van de Hervormde gemeente Schoorl, inv. nr. 3.

In de Nederlands Hervormde kerk werd gebruik gemaakt van de Statenvertaling. Het in de tekst gebruikte citaat is afkomstig uit: *Bijbel. Dat is de gansche heilige schrift bevattende al de canonieke boeken des ouden en nieuwen testaments. II Job-Maleachi*, Uitgegeven bij J.H. Kok (Kampen 1914),9.

Het gemeente bestuur kreeg op 30 oktober een schrijven van het Departementaal bestuur. Het gemeente bestuur werd opgedragen een lijst op te stellen van alle wandaden, die de Russische en Engelse 'rooverbenden' in het dorp hadden begaan tijdens hun verblijf. Het gemeente bestuur plaatste een advertentie waarin de dorpsbewoners werden opgeroepen om een opgave te doen van de geleden schade. Maar liefst 99 Bergenaren gaven aan deze oproep gehoor. Ook de weduwe van Sijmon Schipper bevond zich onder hen. Nog steeds heette 'desselfs man in de slag van den 19 september gesneuveld' te zijn. Door toedoen van de korte bezetting van Bergen was het gemeente bestuur blijkbaar niet van menig veranderd over de dood van de Bergense schoenmaker.

De al eerder genoemde Cornelis van der Aa, bevond zich tijdens de invasie in Utrecht. Daar las hij in Utrechtse Courant over het barbaarse gedrag van de Russen. Ook las Cornelis van der Aa, dat de Russen geld gestolen hadden van de inwoners van Noord-Holland. Cornelis van der Aa, die de Russische krijgsgevangenen zelf in Utrecht gezien had geloofde niets van de hele berichtgeving, omdat 'elk die gelegenheid gehad heeft, om hen in de Buurkerk (waarin zij geherbergd werden) van nabij te beschouwen, met ons gezien heeft, dat zij zich in eenen zeer ellendigen staat bevonden, en van alles berooft waren.' Zoals reeds vermeld, was Cornelis van der Aa een Orangist. Blijkbaar stond hij niet open voor de berichten uit de krant.

Notulen van het gemeente bestuur van Bergen, 30 oktober 1799.

Stukken betreffende de vergoeding voor de schade geleden wegens inkwartiering, leveranties en oorlogsactiviteiten tijdens de oorlog van 1799, 6 november 1799.

C. van der Aa, *Geschiedenis van de jongst geëindigden oorlog tot op het sluiten van den vrede van Amiens. Bijzonder met betrekking tot de Bataafsche Republiek Deel 8*, (Amsterdam 1806), 207.

Conclusie

Het negatieve beeld van de Russen in 1799 was ten dele gebaseerd op geruchten, die na de slag bij Bergen de ronde deden. Deze geruchten werden onder andere verspreid door de vluchtelingen, die afkomstig waren uit de gebieden waar gevochten werd op 19 september 1799. Ook zijn er aanwijzingen dat de soldaten, die meevochten in de slag bij Bergen een aandeel gehad bij de verspreiding van de gruwelverhalen.

De geruchten namen tussen 19 en 23 september in hevigheid toe. Jan Hendrik Ruys sprak op 20 september nog van twee boeren, die door de Russen zouden zijn doodgestoken. Op 22 september sprak Arend van Sanen van vele wrede daden, die door de Russen uitgeoefend waren. Gerrit Honig vermeldde op 23 september zelfs, dat iedereen in Schoorl en Schoorldam gedood was. Het is niet duidelijk waarom de geruchten in hevigheid toenamen. We weten immers maar heel weinig van deze fase, zij blijft in feite ongrijpbaar voor ons. Mogelijk kwam er steeds meer informatie vrij of misschien werden de geruchten al dan niet bewust aangewakkerd. We weten het niet.

De krant, die op 23 september de fakkel overnam, kon uit een heel scala van geruchten inspiratie putten. In de fase van de geruchten werd de beschuldigende vinger uitsluitend naar Russen uitgestoken.

Maar niet alleen door de geruchten werd bepaald welk beeld opgeroepen werd tijdens de invasie. Er werd ook gebruik gemaakt van de voorstelling, die de inwoners van West-Europa nu eenmaal hadden van Rusland en de Russen in de periode voorafgaand aan de invasie.

De Russen werden voorgesteld als wrede barbaren, die slechts gekomen waren om te moorden en te roven. Een dergelijk vijandbeeld komen we al tegen in de Oudheid bij de Grieken. Door toedoen van de Poolse humanisten werd in het begin van de

16e eeuw dit vijandbeeld op de onderdanen van de tsaar geprojecteerd. Met het beeld van de Russen tijdens de invasie was het niet veel anders gesteld. Ook dit beeld was een vijandbeeld bij uitstek. Het lijkt er op, dat beeldvorming een niet-historisch proces is.

Dit was echter slechts schijn. Het beeld werd opgeroepen om een heel specifieke reden, die door de politieke omstandigheden tijdens de invasie was bepaald. Het Uitvoerend Bewind dacht immers, dat de onafhankelijkheid van de Bataafse Republiek ten opzichte van de Franse bondgenoot op het spel stond. De gruwelen, die gepleegd zouden zijn door de Russen werden gebruikt om de gehele Natie op te roepen zich tegen de invalser te verdedigen. Ook moeten we de berichten als uiting van morele verontwaardiging zien.

Aanvankelijk werden de Engelse krijgsgevangenen aanzienlijk positiever in beeld gebracht dan hun Russische tegenhangers. Dit is ten dele terug te voeren op het feit, dat de Engelse soldaten beter gekleed waren dan de Russische soldaten. Ook bestonden er tegenover de Engelsen geheel andere vooroordelen. Zij waren trots, beschaafd maar onbetrouwbaar en zelfzuchtig. De Engelsen hadden de Russen naar de Bataafse Republiek gebracht om het vuile werk op knappen. In etnografische zin werd er dus anders aangekeken tegen de Engelsen. Zij waren een volk met een ander karakter dan de Russen.

Spoedig echter werd ook de beschuldigende vinger naar de Engelsen uitgestoken. Zij zouden bij het plegen van wreedheden zelfs niet ondergedaan hebben voor de Russen. De berichtgeving in de krant kwam dus steeds verder af te staan van de geruchten. Het lijkt wel alsof er geen onderscheid meer werd gemaakt tussen de Engelsen en de Russen.

Toch was ook dit slechts schijn. Als we het bericht in de Amsterdamsche Courant van 27 september nauwkeurig onder de loep nemen, dan zien we, dat de Engelsen en de Russen samen niet als barbaren werden omschreven. Hun gedrag werd nu bar-

baars genoemd. Het was blijkbaar niet mogelijk om ook de Engelsen met de term barbaar aan te duiden. Het etnografisch onderscheid tussen de Engelsen en de Russen bestond dus nog wel degelijk. Dit onderscheid was alleen maar naar de achtergrond gedrongen.

Hoe was dit mogelijk? Zoals al eerder vermeld is, realiseerde men zich al in de Oudheid al, dat ook beschaafde mensen zich barbaars konden gedragen. Er was wat dat betreft dus niets nieuws onder de zon.

Barbaren gedroegen zich nu éénmaal barbaars. Van beschaafde mensen werd een dergelijk gedrag natuurlijk niet getolereerd. De krant probeerde hier in te spelen op de morele verontwaardiging van de bevolking. De beschaafde Engelsen zouden het toch beter moeten weten. Ook speelde de herinnering aan het gedrag van het Engelse leger in 1795 tijdens de invasie een rol. Het resultaat van dit alles was, dat er tijdens de invasie alleen maar een beeld van de Russen werd opgeroepen in de periode van 23 tot en met 25 september 1799.

In de krant werd niet alleen een beeld opgeroepen. De krant deed ook pogingen om haar beweringen met bewijzen te staven. Volgens de krant was het beeld op zich blijkbaar niet overtuigend genoeg. Het beeld moest ook "waar" zijn. De Amsterdamsche Courant slaagde er als eerste in om haar beweringen met bewijzen te staven. Zij had wat dat betreft de primeur.

De Bataafsche Courant bleef achter tijdens deze fase. Wel kwam zij met een andere primeur. Zij was de eerste, die een tegengeluid liet horen. Van de gepleegde gruwelen was in Schoorl niets bekend volgens de krant. Het liep dus mis met de bewijsvoering in Schoorl en een consequentie was, dat het beeld ten dele aan scherven ging. Ineens leken de Russische krijgsgevangenen niet meer zo afschrikwekkend. Het beeld, dat de krant eerder had opgeroepen van de Russische krijgsgevangenen in Haarlem bleek dus niet "waar" te zijn.

Welk effect had het opgeroepen beeld op de bevolking? Er zijn sterke aanwijzingen, dat de gruwelverhalen weinig effect hebben gehad op de houding van de bevolking ten aanzien van het hele invasie gebeuren. Het politieke standpunt van de bevolking werd nauwelijks beïnvloed door de berichtgeving. Het omgekeerde lijkt eerder het geval te zijn. In feite was het politieke standpunt bepalend voor de manier waarop er tegen de berichtgeving aangekeken werd.

Het feit, dat het opgeroepen beeld van de Russen een vijandbeeld was speelde ook hier een grote rol. Het beeld was in sterke mate gepolitiseerd. De bevolking was lang niet altijd politiek geïnteresseerd en stond daarom niet open voor een dergelijk vijandbeeld. Ook de afkeer, die men had voor de aanwezigheid van de Franse troepen speelde een rol. Door hun slechte gedrag vervaagde het verschil tussen vriend en vijand. In feite kon de bevolking juist meer van de vijand verdragen dan van de bondgenoot. Het was zo, dat voor de bevolking de Russen en de Engelsen wel in theorie als vijand gezien werden. Zij waren immers de invaller. Maar dat in de praktijk de Franse militairen als vijandig ervaren werden.

Ook moeten we niet vergeten, dat er een zekere mate van scepsis bestond bij de bevolking ten aanzien van de hele berichtgeving, die soms heel tegenstrijdig was.

Religieuze gevoelens kunnen ook een rol hebben gespeeld. We moeten ons beseffen, dat het opgeroepen beeld natuurlijk ook een protest was. Door een zeker godsdienstig fatalisme stonden de inwoners van bijvoorbeeld Schoorl misschien minder open voor een dergelijk protest.

Zo kom ik tot de conclusie, dat het beeld van de Russen tijdens de invasie vooral om politieke redenen werd opgeroepen en dat om diezelfde reden het effect, dat van het beeld uitging zeer beperkt was.

**Enkele opmerkingen over het totaal aantal burgerslachtoffers
op 19 september 1799**

Het is onmogelijk om te zeggen hoeveel burgers er slachtoffer werden van de oorlogshandelingen tijdens de slag bij Bergen. Over het aantal gewonden zijn nauwelijks gegevens voor handen. We kunnen alleen iets zeggen over het aantal dodelijke slachtoffers.

Volgens het impostregister van Bergen vonden op 19 september in de gemeente Bergen twee burgers de dood. Het register noemt in dit verband de namen van Sijmon Schipper en Reiner Groot.

Het impostregister van Schoorl geeft op die dag de naam van slechts één overledene. Het betreft hier de al eerder genoemde Pieter Blom. Het register geeft echter niet aan of Blom door toedoen van het oorlogsgeweld omgekomen was. Kerkarchieven bieden, voor wat betreft het aantal slachtoffers ook enige aanknopingspunten. In de lidmatenlijst van de Hervormde gemeente te Schoorl werden een drietal slachtoffers vermeld. Dit waren namelijk; Claasje Bruijn, Dirk Hoogvorst en Jan Janse Zwartsluijs. Volgens de pastoor van Schoorl was op 19 september Reier Pieterse Kruijf omgekomen. De pastoor noemt daarnaast nog vijftien slachtoffers, die gewond of gedood waren. Deze slachtoffers worden helaas niet bij name genoemd.

Het impost register van Groet ontbreekt. Het is dus onmogelijk om te zeggen hoeveel slachtoffers er in dat plaatsje vielen op de 19e september. Het aantal slachtoffers moet hier echter aanzienlijk hoger zijn geweest, dan in Schoorl of Bergen. De Russen trokken via Groet en Kamp naar Schoorl en Bergen. Groet lag dus tijdens de aanval op de 19e september voor-

DTB Bergen, inv. nr. 17, 30-31.

DTB Schoorl, inv. nr. 8, 96.

DTB Schoorl, inv. nr. 1, 69 en 83.

aan. De burgers, die nog niet gevlucht waren, hadden nauwelijks de gelegenheid om dit alsnog te doen.

In de acten van bekendheid, die zijn opgesteld door het vredegerecht te Alkmaar, treffen we ook enkele gegevens aan met betrekking tot de oorlogsslachtoffers, die onder de burgerbevolking vielen. Indien de geboorte of het overlijden van een persoon op geen enkele plaats was vastgelegd, dan bood de wet een mogelijkheid voor familieleden of nabestaanden van de betreffende persoon om deze data alsnog vast te leggen. Bij de vrederechter kon in een dergelijk geval een zogenaamde acte van bekendheid worden opgemaakt. Een aantal getuigen moest bij deze gelegenheid de geboorte of het overlijden van de betreffende persoon bevestigen.

Op deze plaats komen we de naam van Floris Kuyper tegen, die al eerder werd vermeld. De uit Koedijk afkomstige Pieter Cornelisz. Smit bevond zich op 19 september te Oudkarspel. Tijdens de aanval van de Engelsen werd hij doodgeschoten.

Het is dus slechts mogelijk om op basis van deze gegevens een minimum aantal dodelijke slachtoffers op te geven. Dit aantal bedroeg acht en mogelijk negen personen.

Akten van bekendheid, 8 maart 1823 No. 24, Rijksarchief in de Provincie Noord-Holland, Archief van het vrede en politierecht te Alkmaar 1811-1838, inv. nr. 14.

Bij deze beschouwing zijn de gegevens uit de krant buiten beschouwing gelaten.

Bronnen en literatuur

Bronnen

Geschreven bronnen

Algemeen Rijksarchief Den Haag Tweede Afdeling

Archieven van de overheid 1795-1813

-Uitvoerend Bewind

inv. nr. 63, Notulen,
239, Ingekomen stukken bij de Agent van Oorlog,
433, Ingekomen stukken van particulieren.

Rijks Archief in de Provincie Noord-Holland

Archieven van de gewestelijke besturen in Noord Holland 1799-1802

-Departementaal bestuur van Texel

inv. nr. 91, Notulen,
136, Bijlagen tot de notulen

Archief van het vrede en politierecht te Alkmaar 1811-1838

-inv. nr. 13, Akten van bekendheid
14, Akten van bekendheid

Regionaal Archief Alkmaar

-DTB Bergen, inv. nr. 17,

-DTB Castricum, inv. nr. 8,

-DTB Schoorl, inv. nr. 1, 3, 8

-Stads Archief van Alkmaar

inv. nr. 2117, Stukken betreffende de inval van de Engelse en Russische
troepen in Noord-Holland

-Oud Archief der gemeente Bergen tot 1813

inv. nr. 10, Notulen
344, Stukken betreffende de schade geleden wegens inkwartiering,
leveranties en oorlogsactiviteiten tijdens de oorlog van 1799

-Archief van de Hervormde gemeente te Schoorl

inv. nr. 3, Kerkdagboek en lidmatenlijst

-Archief van de Parochie van St. Pancratius te Castricum

inv. nr. 108, Beschrijving van de slag bij Castricum door pastoor Bommer
-Familie Archief De Lange

inv. nr. 456, Dagboek gehouden door N. Wentel tijdens de invasie der
Engelsen en Russen, op Texel

-Collectie aanwinsten

inv. nr. 982, Uitvoerig levensbericht van den emeritus predikant Simon Blom
door zijn eerwaarden zelve geschreven

Gemeente Archief Leiden

-Familie Archief Hubrecht

inv. nr. 1180, Ingekomen brieven van Pieter van Lelyveld.

1180*, Ingekomen brieven van A. Coomans en J.H. Ruys betreffende
de inval der Engelsen en Russen in Noord-Holland

Gemeente Archief Zaanstad

-Persoonlijke Archieven 143, kof., 10 doos 3, nr. 2, Dagboek van Gerrit Honig

Journal van Albert Kaan

Gedrukte bronnen

- 1- C. van der Aa, *Geschiedenis van den jongst geëindigden oorlog tot op de vrede van Amiens. Bijzonder met betrekking tot de Bataafsche Republiek. Deel 8*, (Amsterdam 1806)
- 2- Abelkrombeen en zijn Doorluchtige Hoogheid aan De Helder of de aftogt der Engelschen en Russen. *Klugtspel en pantomine*, (Den Haag 1799)
- 3- W. Andreas, H. Tümmeler, eds., *Politischer Briefwechsel des Herzogs und Grossherzogs, Carl August von Weimar. Band 2: Vom Beginn der Revolutionskriege bis in die Rheinbundzeit, 1791-1807*, (Stuttgart 1958)
- 4- 'Avontuur van vier Zaan dijker kooplieden tijdens de landing van het Anglo-Russisch leger in Noord-Holland in september en oktober 1799', *De Zaende* (1949), 321-333.
- 5- A.L. Barbaz, *Lierzang op de Landing en aftogt der Engelsche en Russen op den Bataafsche kust in den jare 1799*, (Amsterdam 1799)
- 6- H. Den Beer Poortugael, 'Fragmenten betreffende het militaire leven rond 1800', *Mars et Historia* 19 (1985), 32-35.

- 7- J.C.C. Den Beer Poortugael, *Aen den Bataven bij den inval der Britten*, (13 september 1799)
- 8- *Bericht wegen het Wetgevend Lichaam en Staatsbewind der Bataafsche Republiek*, (Den Haag 1803)
- 9- *Boekzael der geleerde wereld* 76 (Amsterdam januari 1803)
- 10-H. Bunburry, *Narratives of some passages in the great war with France (1799-1801)*, (London 1927)
- 11-H.T. Colenbrander, *Gedenkstukken der Algemeene Geschiedenis van Nederland van 1795 tot 1848. Derde deel. Rijksgeschiedkundige publikatiën 4*, (Den Haag 1907)
- 12-W.P. Costerus, *Journal inhoudende 't voor de wal leggen der Engelschen en Russischen schepen, hun landing, alle batailles, derzelve inscheeping en vertrek. Gehouden gedeeltelijk op Santwijk in de Purmer en gedeeltelijk binnen Edam in den jaaren 1799*, (Edam 1899)
- 13-'De landing van het Engels-Russisch leger in Noord-Holland (september-oktober 1799)', *De Zaende* (1949), 353-369.
- 14-J.K., '3 brieven van het oorlogsterrein 1799 en 1800', *De Navorscher* 50 (1909), 576-579.
- 15-H. Keetell, 'Aantekeningen over de Bataafsche Omwenteling. Voornamelijk binnen Utrecht. Door een ooggetuige 1 januari- 16 januari 1795', *De Navorscher* 44 (1894), 15-31.
- 16-H. Keetell, 'Aantekeningen over de Bataafsche Omwenteling. Voornamelijk binnen Utrecht. Door een ooggetuige 2 januari- 28 augustus 1799', *De Navorscher* 51 (1901), 49-62.
- 17-H. Keetell, 'Aantekeningen over de Bataafsche Omwenteling. Voornamelijk binnen Utrecht. Door een ooggetuige 28 augustus- 18 oktober 1799', *De Navorscher* 52 (1902), 455-479.
- 18-H.l.Ph. Leeuwenberg, 'De Bataafse Omwenteling te Zeist. Aantekeningen uit het Gemeenindiarium van de Evangelische Broedergemeenschap te Zeist, 4 januari-5 februri 1795', *Nederlandsche Historische Bronnen III*, (Amsterdam 1983), 147-195.
- 19-A. Loosjes, *Geschiedkundig gedenkstuk van het voorgevallene binnen Haarlem in de laatste helft van het jaar 1799*, (Haarlem 1803)
- 20-A. Loosjes, *Het Vaderland aangevallen en verlost in zes zangen*, (Haarlem 1799)

21-'Recollections of the Brittisch Army in the early campaigns of the Revolutionary war', *The United Service and naval and military Magazine* 1 (1836), 181-191, 322-346.

22-B. Voets, 'De burger moet het gelag betalen', *Noordholland. Tijdschrift gewijd aan de sociaal-culturele situatie in Noord- Holland* 14 (1969), 87-89.

23-L.C. Vonk, *Geschiedenis der landing van het Engelsch-Russisch leger in Noord-Holland*, (Haarlem 1801)

24-Amsterdamsche Courant

25-Binnenlandsche Bataafsche Courant

Literatuur

Artikelen

1- J.R. Bruijn, 'Oranje en de invasie van 1799', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 76 (1966), 5-23.

2- O. Feldbaek, 'The foreign polilicy of Tsar Paul I, 1800-1801. An interpretation', *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* 30 (1982), 16-36.

3- P.J. Frederiks, 'Cornelis van der Aa', *De Librye* (januari 1888), 25-30.

4- R.P. Goettsch, 'Den Helder en de Bataafse vloot voor en tijdens de Engels-Russische inval in augustus 1799', *West Friesland Oud en Nieuw* 30 (1963), 130-149.

5- G.D. Homan, 'The Staatsbewind and the freedom of press', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 89 (1976), 17-27.

6- J.P.C.M. van Hoof, 'Militairen in de Bataafs-Franse tijd', *Jaarboek Centraal Bureau voor Genealogie* 49 (1995), 195-210.

7- R. Jaworski, 'Osteuropa als Gegenstand historische Stereotypen Forschung', *Geschichte und Gesellschaft* 13 (1987), 63-76.

8- H. Jellema, 'Strijd in 1799 kostte aan vier Bergenaren het leven', *De Duinstreek*, woensdag 16 oktober 1985.

9- J.L.H. Keep, 'The Russian army's responce to the French Revolution', *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* 28 (1980), 500-523.

10- E. Klug, 'Das asiatische Russland. Über die Entstehung eines Europäischen Vorurteils', *Historische Zeitschrift* 245 (1987), 265-289.

- 11- W.J. Knoop, 'De veldslag bij Bergen (19 september 1799)', *Jaarboek der Militaire Academie te Breda* 12 (1962), 66-104.
- 12- W.P. Kops, 'Hoorn tusschen twee vuren. September en oktober 1799', *Bijdragen voor de Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde. Nijhofs 4e reeks. Derde deel*, (Den Haag 1903), 47-102.
- 13- M. Kramer, 'Hoe de Bataafsche Republiek haar intrede deed te Castricum', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 22 (1907), 81-96.
- 14- H. De Lange, 'De politieke pers in de Bataafse Revolutie. Enkele analytische hypothesen', *Economisch- en Sociaal Historisch Jaarboek* 35 (1972), 81-93.
- 15- H. Lemberg, 'Zur Entstehung des Osteuropabegriffs im 19. Jahrhundert. Vom "Norden" zum "Osten" Europas', *Jahrbücher für Geschichte Ost- europas* 33 (1985), 48-91.
- 16- B. Naarden, 'Dutchmen and the European image of Russia before 1917', in: J. Braat e.a. eds., *Russians and Dutchmen. Relations before 1917*, (Groningen 1993), 1-19.
- 17- A.B. Piechowiak, 'The Anglo-Russian expedition to Holland in 1799', *The Slavonic and East European Review* 41 (1961-1963), 182-195.
- 18- H. Ragsdale, 'Russia, Prussia and Europe in the policy of Paul I', *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* 31 (1983), 81-100.
- 19- F. Reuther, 'Das Ruslandbild der "Historisch-politische" Blätter im Vormärz', *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* 39 (1991), 177-198.
- 20- H.H. Roël, 'Genealogie der Geslachten Coster en Blom', *Maandblad van het Genealogisch Heraldisch Genootschap. De Nederlandsche Leeuw* 10 (1900), 163-166.
- 21- W.P. Sautijn Kluit, 'De Amsterdamsche Courant', *Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde V Nieuwe Reeks* (1860), 209-293.
- 22- J. Smit, 'De Orangistische woelingen in het Oldambt in augustus 1799', *Groningsche Volksalmanak* (1919), 72-89.
- 23- I.A. Sorokin, 'Paul I', *Soviet Studies in History* 30 (winter 1991- 1992), 3-40.
- 24- W. Steeman, 'De slag bij Castricum', in: S. de Jong ed., *Op zoek naar Castricums verleden*, (Castricum 1992), 101-126.

Boeken

- 1- A. Aalbers, *De huzaren van Castricum. Een geschiedenis van de Nederlands Republiek van 1780 tot 1800*, (Amsterdam 1973)
- 2- F. de Bas, *Frederik Hendrik der Nederlanden en zijn tijd II*, (Schiedam 1891)
- 3- A. Borst, *Barbaren, Ketzer und Artisten. Welten des Mittelalters*, (München, Zurich 1988)
- 4- C.W. Bruinvis, *Naamlijst van de leden der regering, de secretarissen en ontvangers van Alkmaar sedert 1795*, (Alkmaar z.d.)
- 5- G. Bruun, *Europe and the French Imperium 1799 - 1814*, (New York Evantson 1938)
- 6- *Bijbel. Dat is de gantsche Heilige Schrift bevattende al de canonieke boeken des Ouden Testaments II Job - Maleachi*, uitgegeven bij J. Kok, (Kampen 1914)
- 7- H.T. Colenbrander, *De Bataafsche Republiek*, (Amsterdam 1908)
- 8- D. van Deelen, *Historie van Castricum en Bakkum*, (Schoorl 1981)
- 9- C. Duffy, *Russia's military way tot the West. Origins and nature of Russia's military power*, (London, Boston, Henly 1981)
- 10-J.L. Dunferline, *Lieutenant Sir Ralph Abercromby 1793 - 1801. A memoir by his son*, (Edinburgh, Edmonsten, Douglas 1861)
- 11-A.M. Elias, P.C.M. Schövinck, H. Bools, *Volksrepresentanten en Wetgevers. De politiek elite in de Bataaf Franse tijd 1796 - 1810*, (Amsterdam 1991)
- 12-R.P. Goettsch, *Schoorl een mooi en rustig dorp met een rijk verleden*, (Alkmaar z.d.)
- 13-P. Geil, *De Bataafse Revolutie in: Verzamelde opstellen 2*, (Utrecht Anwerpen 1970), 106-147.
- 14-J. Hemels, *De Nederlandsche krant 1618 - 1978. Van Nieuwstydinghe tot dagblad*, (Baarn 1979)
- 15-G. Heinrich, *Geschichte Preusens. Staat und Dynastie*, (Frankfurt 1901)
- 16-G.D. Homan, *Nederland in de Napoleontische tijd 1795 - 1815*, (Haarlem 1970)
- 17-J.L.H. Keep, *Soldiers of the Tsar. Army and society in Russia 1462 - 1874*, (Oxford 1988)
- 18-G.J.W. Koolemans Beijnen, *Krijgskundige studie over de verdediging der Bataafsche Republiek in 1799*, (Breda 1891-1895)
- 19-E.H. Kossmann, *De Lage Landen 1780/1980. Twee eeuwen Nederland en België. Deel I 1780 - 1914*, (Amsterdam 1986)

- 20-A.A. Lobanov Rostovsky, *Russia and Europe 1789 - 1825*, (New York 1968)
- 21-P. Longworth, *The Cossacks*, (New York, Chigago, San Fransisco 1970)
- 22-P. Mackesy, *Statesmen at war. The strategy of overthrow 1798 - 1799*, (New York 1974)
- 23-R.E. Macgrew, *Paul I of Russia 1754 - 1801*, (Oxford 1992)
- 24-B. Naarden, *De spiegel der barbaren. Socialistisch Europa en Revolutionair Rusland*, (Groningen 1986)
- 25-F.A. Nostits, *Der Westfeldzug Suvorovs in der offentlichen Meinung Englands*, (Wiesbaden 1976)
- 26-J.R. Persman, *Rijksarchief in Noord-Holland. Beschrijving van de collectie doop en trouw en begraafboeken, registers van aangifte voor de impost op trouwen en begraven, registers van overledenen van de gequalificeerden, lidmaten en attestatie boeken en graf- boeken, die zich in originalie of op fotocopie bevinden in het Rijks Archief der provincie Noord-Holland*, (Haarlem 1973)
- 27-J. Presser, *Napoleon. Historie en legende*, (Amsterdam, Brussel Londen, New York 1946)
- 28-S. Schama, *Patriotten en bevrijders. Revolutie in de Noordelijke Nederlanden 1780 - 1814*, (Amsterdam 1989)
- 29-J.J. Schilstra, *De invasie van de Engelsen en de Russen in Noord- Holland in 1799 en de "Hondsbossche". Zesde uitgave van "vrienden van de Hondsbossche"*, (Alkmaar 1986)
- 30-P. Schroeder, *The transformation of European politics 1763 - 1848*, (oxford 1994)
- 31-T. Stamm-Kuhlmann, *König in Preussens grosser Zeit. Friedrich Willem III: Der Melancholiker auf dem Thron*, (Berlin 1992)
- 32-M. Sephens, *Geschiedenis van het Nieuws. Van tamtam tot sateliet*, (Baarn 1979)
- 33-W. Wijnaerds van Pesandt, *Op zoek naar onze voorouders. Handleiding voor genealogisch onderzoek*, (Den Haag 1987)